

Kulturhistorisk byggnadsinventering

Skålleruds socken

Melleruds kommun

2005

Kristina Wallman

The logo for 'melica' features the word in a lowercase, green, sans-serif font. To the left of the text is a stylized green graphic consisting of several curved lines that resemble a leaf or a branch.

Text och foto: Bebyggelseantikvarie Kristina Wallman

Fjällgatan 3E terrassen, 413 17 Göteborg
Tel. 031-14 22 70, fax 031- 14 22 75
www.melica.se

Innehåll

Inledning	5
Kulturhistoriskt värde, urvalskriterier	6
Sockenbeskrivning.....	7
Skålleruds kyrka.....	11
Bebyggelse på landsbygden	13
1. Stora Liane, Krökersrud 1:186 och 1:177.....	13
2. Skalåsen, Skalåsen 1:2	15
3. Glyckshult, Glyckshult 1:1	16
4. Svankila gård, Svankila 1:2	17
5. Södra Ödegården, Svankila 1:128	18
6. Kullen, Skålleruds-Eriksbyn 1:52 samt Skålleruds-Eriksbyn 1:31	19
7. Eriksbyn, Skålleruds-Eriksbyn 1:18 och Skålleruds-Eriksbyn 1:9.....	20
8. Myren, torp, Skålleruds-Eriksbyn 1:42	21
9. Eriksdal, Skålleruds-Eriksbyn 1:11	22
10. Nol i stuga, Anolfsbyn 1:45	23
11. Fjärdingen, Anolfsbyn 1:41	24
12. Pylserud, Skålleruds-Backen 1:18	25
13. Nytterudsstugan, Svankila 1:7	26
14. Svanängen, Norra Ödegården, Svankila 1:10	27
15. Sjövillan, Svankila 1:104.....	28
16. Ransberg 1:159	29
17. Fridens hus, Idala, Bränna 1:71.....	30
18. Ängslada till Bränna 1:23	31
19. Tvättstugor, Ryr 1:24.....	31
20. Torp, Ryr 1:108	32
21. Hjalmars stuga, Ransberg 1:175, Stora Hästö	33
22. Stommen, soldattorp, Ryr 1:34.....	34
Bebyggelse vid industri och i tätort.....	35
Snäcke	35
23. Sägverket, Snäcke 1:5.....	37
24. Egnahem, Snäcke 1:15	38
25. Snäcke 1:2.....	38
Upperud.....	39
26. Upperuds herrgård, Upperud 2:1	41
27. Jägarbyggningen, Upperud 2:6.....	42
28. Stallet, Upperud 2:1	42
29. Spannmålsmagasin, Upperud 2:1.....	43
30. Före detta brukshotellet, Upperud 7:1.....	43
31. Arbetarbostäder, Upperud 9:5	44
32. Järnboden, Upperud 9:5.....	45
33. Villan, Upperud 8:1.....	46
34. Före detta spannmålsmagasin, Upperud 9:9.....	47
35. Före detta disponentvillan, Upperud 9:6.....	48
Forsbo.....	49
36. Kanalkamrerens villa, Forsbo 1:34.....	49
37. Dalslands kanals arkiv, Forsbo 1:11.....	51
38. Magasin, Forsbo 1:30	52
Håverud	53
39. Bruks- och kanalmiljön i Håverud	55
40. Villan, Krökersrud 1:232.....	56
41. Arbetarbostad, Krökersrud 1:195.....	57
42. Källare, Krökersrud 1:164.....	57

43. Egnahemsvilla, Krökersrud 1:58	58
44. Funkisvilla, Krökersrud 1:123	59
45. Radhus, Krökersrud 1:135	60
Östebo	61
46. Smedberget, Östebo 1:39.....	62
47. Egnahemsvilla, Östebo 1:46.....	63
48. Egnahemsvilla, Östebo 1:49.....	63
49. Sommarstuga, Östebo 1:21.....	64
Åsensbruk.....	65
50. Före detta kokeribyggnaden, Håfrestmörs bruk, Åsen 1:161	66
51. Åsen 1:150.....	67
52. Tvåfamiljsvilla, Åsen 1:6	68
53. Egnahemsvilla, Åsen 1:65	69
54. Villa, Åsen 1:92.....	70
55. Sundserud 1:14	71
56. Villa, Åsen 1:125.....	72
57. Åsen 1:110, tegelradhus i souterräng	73
58. Brandstationen, Åsen 1:130.....	74
59. Gamla skolan, Åsen 1:4.....	75
60. Före detta lärarbostaden, Åsen 1:180	75
61. Föreningshuset, Åsen 1:134	75
Köpmannebro	76
62. Psalmboken, Svankila 1:58	76
Byggnadsvård	77
Grund och stomme.....	77
Fasad	77
Tak och takmaterial	78
Fönster och ytterdörrar.....	78
Invändiga snickerier.....	80
Golv, väggar och tak.....	80
Målning ute och inne.....	80
El, värme och vatten.....	81
Trädgård och uthus.....	81
Boktips med mera	82
Byggnadsvårdsbidrag.....	83
Lagar till skydd för kulturmiljön.....	84
Plan- och bygglagen.....	84
Kulturminneslagen, lag (1988:950) om kulturminnen m. m.	84
Miljöbalken.....	86
Källor och litteratur	87

Inledning

Melica miljökonserter har, på uppdrag av Melleruds kommun, år 2005 genomfört en kulturhistorisk byggnadsinventering av Skålleruds socken. Inventeringsarbetet har huvudsakligen utförts maj-september 2005, med kompletterande fotografier tagna i slutet av november samma år.

Under inventeringen har samtliga fastigheter besökts, men endast de fastigheter som bedömts ha ett visst kulturhistoriskt värde har dokumenterats. Byggnaderna har fotograferats och uppgifter om byggnadsår, byggnadsteknik, färgsättning, takmaterial med mera har noterats. Mellan 1100 och 1200 fastigheter har inventerats och ca 1500 fotografier tagits med digitalkamera. Inventeringsblanketter och fotografier finns arkiverade på Regionmuseet i Vänersborg, med förhoppningen att de kan komma till nytta i museets arbete med att vårda och värna vårt gemensamma kulturarv.

Syftet med rapporten har varit att välja ut och beskriva de miljöer och byggnader i Skålleruds socken som besitter ett särskilt kulturhistoriskt värde. Utgångspunkten har varit att ge en så representativ bild som möjligt av socknens bebyggelse. Det relativt sett stora antalet fastigheter har medfört att sällningen av intressanta miljöer varit en grannlaga uppgift, och att bedömningskriterierna varit stränga. Målsättningen med rapporten är att öka kunskapen både hos myndigheter och invånare i området om socknens många kulturhistoriskt värdefulla miljöer och byggnader. Rapporten utgör också ett viktigt underlag i kommunens arbete med plan- och bygglovärenden.

Förhoppningen är att denna rapport kan bidra till ytterligare kunskap om Skålleruds socken, som rymmer fler intressanta miljöer än de riksbekanta i Häverud och Upperud. Kunskap och intresse för det byggda kulturarvet hos fastighetsägare och allmänhet är en förutsättning för att våra många intressanta byggnader skall finnas kvar till kommande generationer.

Fältarbete, rapportskrivning och redigering har utförts av Kristina Wallman.

Göteborg, september 2006

Kristina Wallman

Bebyggelseantikvarie

Melica Miljökonserter

Kulturhistoriskt värde, urvalskriterier

Begreppet ”kulturhistoriskt värde” inbegriper ett antal olika och ofta samverkande aspekter, som kan tillmätas en byggnad eller en miljö. De kulturhistoriska värdena är kvalitativa, och som sådana ofta mer svårdefinierade än kvantitativa värden som ekonomiska värden eller nyttovärden. En byggnads eller en miljöns kulturhistoriska värde kan bedömas utifrån två grundläggande kategorier: *kunskaps- eller dokumentationsvärden* och *upplevelsevärden*.

Kunskaps- eller dokumentationsvärden berättar om tiden då byggnaden eller miljön tillkom, om saker som samhällsutveckling, byggnadsskick, arkitektoniska ideal och näringslivets uppbyggnad. Genom bevarande av bebyggelsen ges kontinuitet, som underlättar förståelsen av vår historia.

Upplevelsevärden är de värden som ger betraktaren, eller den som brukar miljön, en upplevelse. Det kan handla om det visuella intrycket, med arkitektoniska eller konstnärliga uttryck, eller en harmonisk och enhetlig miljö som förmedlar något om sin historia. Tidens gång kan synliggöras genom en åldrad panels patina. Bebyggelsen kan också inneha stora identitets- och symbolvärden.

Andra aspekter av betydelse för bedömningen av en bebyggelses kulturhistoriska värde är *autenticitet*, det vill säga bebyggelsens ursprunglighet, och om bebyggelsen har ett *pedagogiskt värde*. Där handlar det om att bebyggelsen är tydligt avläsbar och förståelig. Av betydelse är också *sällsynthet* och *representativitet*, sett ur såväl lokalt, regionalt som nationellt perspektiv.

Kulturhistoriskt intressanta miljöer utgörs oftast inte enbart av byggnader utan av en helhet, ofta byggnader i deras sammanhang. På en gård på landsbygden är inte bara mangårds- och ekonomibygnaderna viktiga för helheten, utan även gårdens placering i landskapet, stenmurar, träd, vägsträckningar och det omgivande kulturlandskapet. Helhetsmiljöer berättar mer, och har därför ofta större kulturhistoriskt värde, än enstaka byggnader tagna ur sitt sammanhang. Likaså har välbevarade hus ett större kulturhistoriskt värde än byggnader med blott enstaka detaljer intakta, eftersom en välbevarad byggnad har mer av sin berättelse kvar och är lättare avläsbar.

I föreliggande rapport redovisas den del av Skålleruds sockens bebyggelse som bedöms vara mest kulturhistoriskt intressant. Cirka 1200 byggnader har besökts. Urvalet har gjorts med målet att ge en bild av socknens historia, med bebyggelse från olika tider och olika sociala skikt. Viktiga urvalskriterier har varit autenticitet och läsbarhet, men också representativitet och sammanhang med omgivande miljö. Stor vikt har fäst vid helhetsmiljöer. Det är främst byggnaders exteriörer som bedömts, med delar som sockel, fasad, fönster, dörrar, takbeläggning och liknande, men även utsmyckningar och andra arkitektoniska detaljer. Byggnadernas omgivande miljö och samspelet mellan bebyggelsen och omgivningen har också spelat in, liksom byggnadernas historia. I förekommande fall har unika byggnader ensamma dokumenterats. Vid inventeringen har en gräns för urvalet dragits runt 1970, eftersom senare tillkommen bebyggelse än så länge är svårbedömd. I socknen finns, utöver de redovisade fastigheterna, ett stort antal andra byggnader och miljöer som är kulturhistoriskt intressanta, men vars värden är av mer begränsad karaktär.

Något bör nämnas om skillnaden mellan en rapport av denna typ och ett kulturmiljöprogram. Den kan sammanfattas med att byggnadsinventeringen är ett underlag, en redovisning av vad som finns, och kulturmiljöprogrammet ett strategiskt dokument med råd, riktlinjer och mer heltäckande beskrivningar av miljöer.

Sockenbeskrivning

Skålleruds socken tillhör Nordals härad och ligger i den del av Dalsland som tidigare kallades Markerna. Socknen ligger mellan jordbruksbygderna på Dalboslätten och skogs- och bergsbygderna i norr och väster. Skållerud präglas av en rik förekomst av sjöar och vattendrag, som historiskt utgjort en viktig förbindelselänk och underlättat transporter av både gods och människor. I socknen, som domineras av kuperad, skogbeväxt terräng, utgör odlingsmarken en relativt liten del. Större delar av markerna var tidigare öppna, men i takt med strukturrationaliseringarna på 1900-talet har mycket växt igen. På Ryrhalvön finns en stor del av socknens bevarade kulturlandskap, med fina marker präglade av lång hävd med slätter och bete. Området karaktäriseras av öppna marker med en rik förekomst av stora ädellövträd. Stora delar av Ryr är avsatta som naturreservat.

Skållerud är ursprungligen ett gårdsnamn, som kommer av det fornnordiska mansnamnet Skolle, fornsvenska Skolle, och det fornsvenska ordet rydhia eller rudh, som betyder röjning. Etableringen av gården föregicks alltså av en röjning i skogen, eventuellt genom svedjning. Gården Skållerud blev under medeltiden stomgård, vilket innebar att dess marker blev kyrkoställe. Skålleruds kyrka var vid denna tid ett annex till Örs kyrka.

Bebyggelseutvecklingen är tydligt avläsbar genom gårdsnamnen. De äldsta delarna ligger i sydväst, i de utlöpare av Dalboslätterns bördiga jord som går upp i socknen, och har namn på –byn. I skedet efter detta, under äldre medeltid (ca 1000-1350), följer namnen på –rud, som härrör från en tid då många så kallade utflyttningsgårdar skapades inom de gamla byarnas ägo gränser. Gårdarna fick ofta namn efter den som utfört röjningen. Gårdsnamn på –rud förekommer i hela socknen, med en viss övervikt för den sydvästra delen. I nästa stora expansionsfas, som ägde rum under 17- och 1800-talen, kom namn på –dalen, –myren och –kasen. Under denna period koloniserades socknens mer svårtillgängliga utmarker. Namnen präglas av terrängen, floran och faunan på platsen, och i fallet –kasen (svedjeland, röjning) även av hur platsen uppkommit. Gemensamt för alla namnkategorier utom den sistnämnda är att gårdarna ligger vid eller i närheten av vatten.

Skålleruds socken är tydligt präglad av den tidiga förekomsten av industrier. När Upperuds bruk på 1600-talet utvecklade sin verksamhet försköts socknens centrum från området kring kyrkan till bruket, där det fanns affär, skola och bostäder för arbetarna. När bruket i mitten på 1800-talet utvidgade sin verksamhet i Håverud växte denna ort till med bostäder och affär. På 1900-talet anlades Åsensbruk, som i dag är socknens centrum med fabrik, affär och postutlämning. Under 1900-talet har också ett stort antal sommarstugor uppförts vid de många sjöarna.

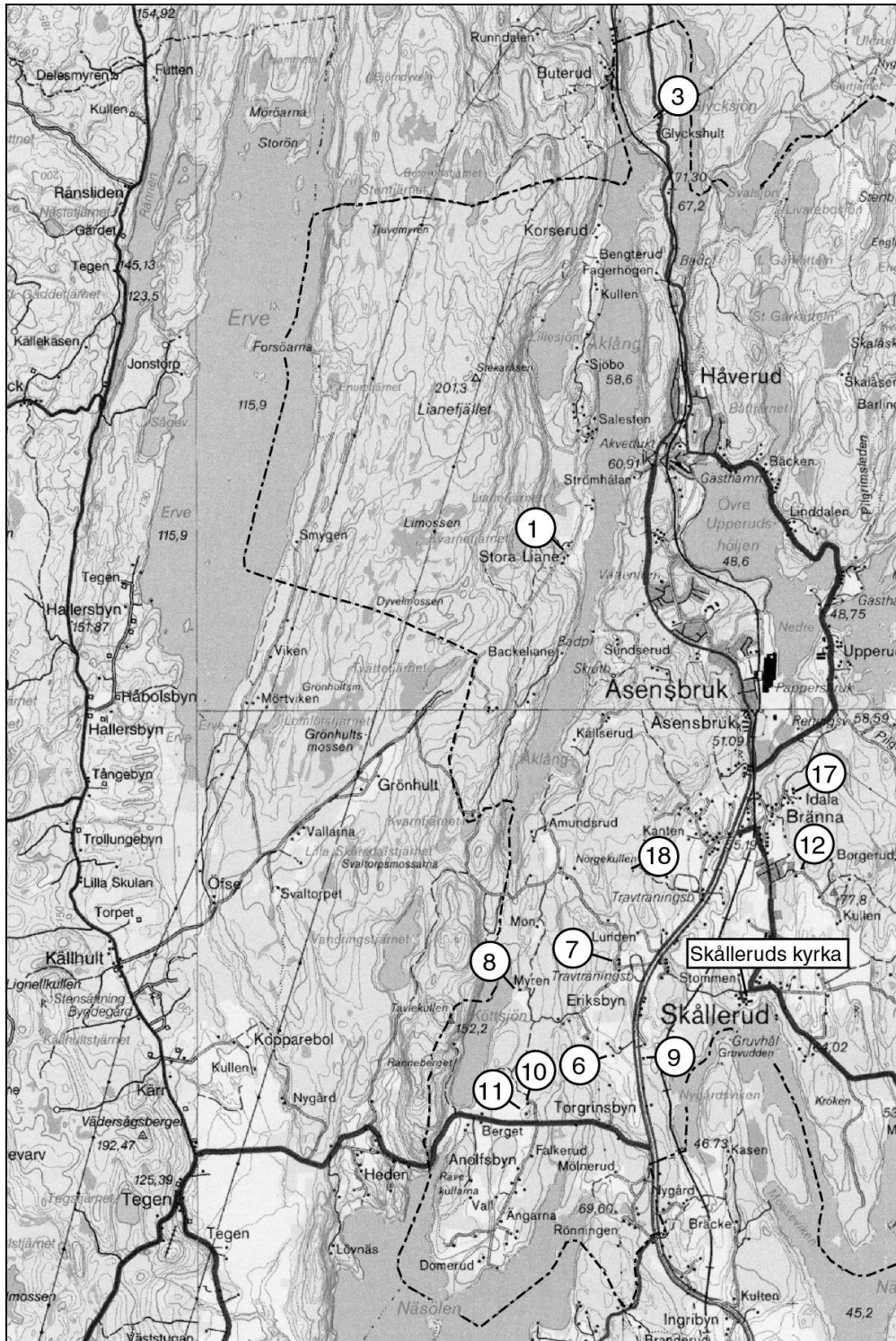
Dalslands kanal, som invigdes 1868, har haft stor betydelse för socknen. Redan på 1700-talet framkom tanken på att binda samman de stora sjösystemen i Dalsland och Värmland med en kanal. Efter många och långa diskussioner om olika förslag enades man om att en kanal mellan Stora Le och Köpmannebro, med en järnväg över fallet vid Håverud, vore den mest ändamålsenliga. 1864 bildades Dalslands kanals aktiebolag, som med hjälp av statsbidrag bekostade bygget. Den kände väg- och vattenbyggaren Nils Ericson föreslog att man i stället för att bygga en järnväg vid Håverud skulle bygga en akvedukt, och på så sätt få en obruten vattenväg mellan Väneren och Stora Le. Förslaget bifölls. Med en del kompletteringar resulterade detta i ett rikt förgrenat kanalsystem, som blev en mycket viktig transportled för de pappersbruk, järnbruk och sågverk som låg längs sjösystemet. Också bondeseglationen fick ett uppsving. Relativt snart fick kanalen dock konkurrens, dels av en norsk kanal, dels av järnvägen. Efter andra världskriget ökade också buss- och lastbilstrafiken och under andra halvan av 1900-talet har kanalen övergått från nyttotrafik till att bli en av landets populäraste turistleder. Området runt Dalslands kanal är klassat som riksintresse för kulturmiljövården.

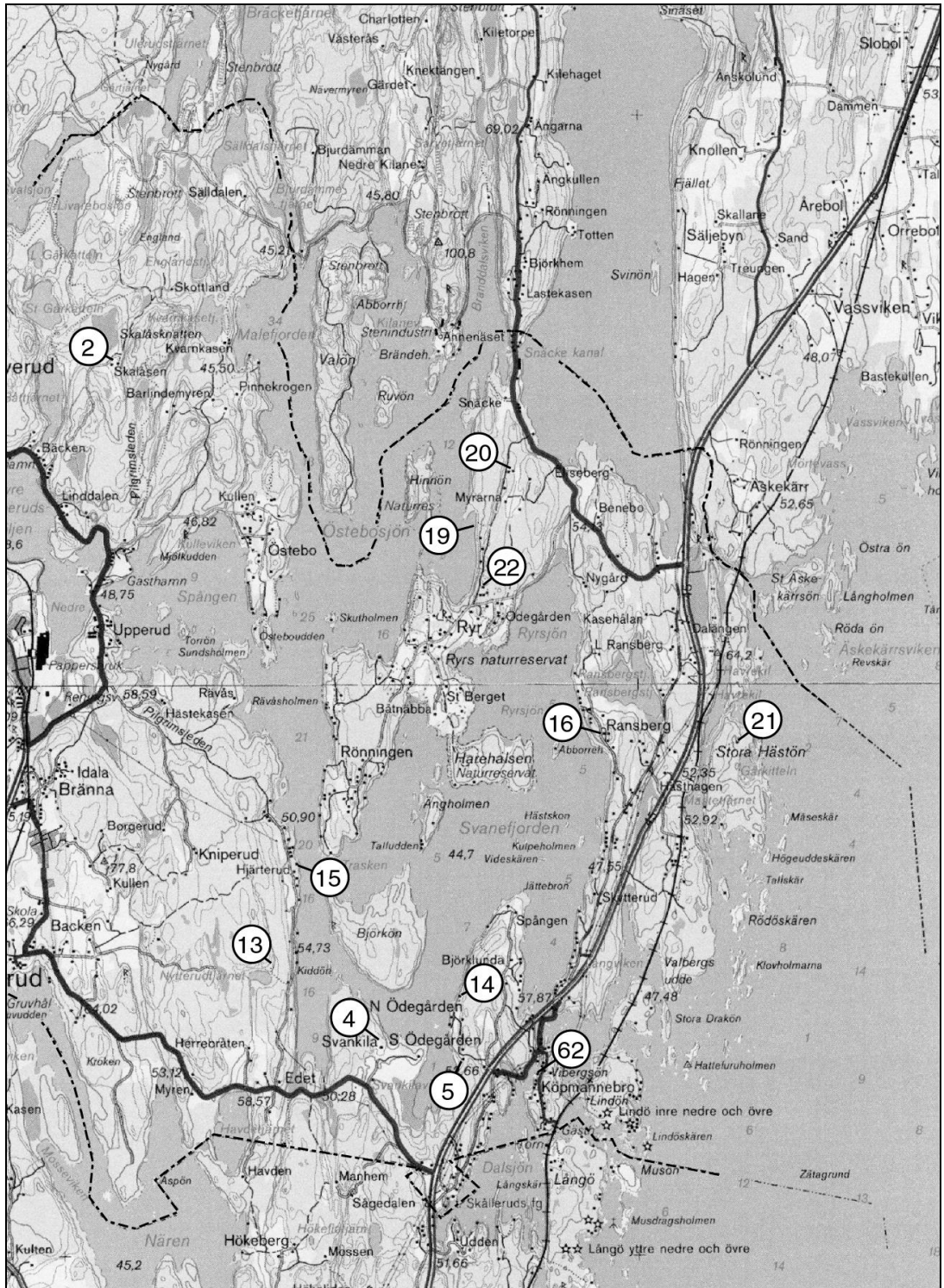
Karta över riksintresseområdet runt Dalslands kanal (röd streckat), med naturreservaten markerade.

Vy österut från slussen i Häverud.

För kartor över Snäcke, Upperud, Forsbo, Håverud, Östebo och Åsensbruk, se respektive avsnitt.

Skålleruds kyrka

Skålleruds kyrka ligger i södra delen av socknen, på en höjd vid sjön Närens nordligaste vik, omgiven av kyrkogården som sluttar ned mot sjön. Vid kyrkogårdsmuren i öster finns ett antal smidda gravkors, som tidigare stod vid gravar på kyrkogården. Dessa kors smiddes av smeder från socknens bruk.

Kyrkan uppfördes 1676-79 på bekostnad av brukspatron Paul Rokes i Upperud. Den består av ett rektangulärt långhus, som i öster avslutas med ett tresidigt, smalare kor

och i väster med ett vapenhus. På norra sidan är en mindre sakristia tillbyggd i sen tid och i väster kröns kyrkan av ett torn. Kyrkan är timrad och klädd med rödfärgad träpanel. Taket och tornhuvan är av skiffer. Enligt muntlig tradition låg socknens första kyrka på gården Backens marker, en bit österut från den nuvarande kyrkan. Skålleruds kyrka omnämns i skriftliga källor från slutet av medeltiden och dess dopfont, som är av täljsten, är från 1200-talet. På platsen för den nuvarande kyrkan låg tidigare en träkyrka, som byggdes om 1593. Man trodde tidigare att koret härrörde från denna äldre kyrka, men en dendrokronologisk undersökning (årsbestämning av virkets årsringar) från 1997 gör gällande att såväl kor som långhus uppfördes på 1670-talet.

Kyrkan har över tiden förändrats både exteriört och interiört. Utvändigt var kyrkan från början sannolikt inte brädfodrad, men på 1700-talet klädde man kyrkan med panel, som tjärades. 1806 började man rödfärge den, vilket man fortsatt med sedan dess – med undantag för en period under 1800-talets senare hälft då den var vit eller gulvit. Taket var ursprungligen belagt med spån, som också det tjärades, men 1855 byttes spånet ut mot det mer arbetsbesparande skiffret.

Interiört har kyrkans utseende växlat med tidens ideal. Det färgrika rum, med målningar på väggar och tak, som mötte 1700-talsbesökaren stod inte högt i kurs under 1800-talets slut. Väggarna kläddes därför med vitmålad papp och altaruppsatsen och predikstolen målades vita med svarta skulpturer. Innertaketets målningar täcktes 1911 med pärlspont. Redan 1925 renoverade man igen, denna gång för att återställa kyrkans 16- och 1700-talskaraktär. Pappen och pärlsponten togs bort och de äldre målningarna togs fram. Takmålningarna från 1600-talet, utförda av Erik Grijs från Göteborg, gick inte att återställa – med undantag för bilderna av de fyra evangelisterna som nu hänger ovanför läktaren.

Kyrkorummet domineras av altaruppsatsen och predikstolen, båda i barockstil. De tillkom på 1760-talet och är snidade av Isac Schullström, vars arbeten återfinns i flera av stiftets kyrkor. Väggarna, det välvda taket och bänkarna är dekormålade med finstämda nyanser. I taket hänger en praktfull barockljuskrona, troligen skänkt av Paul Rokes på 1670-talet.

Kyrkans interiör.

Kyrkans exteriör från söder.

Bebyggelse på landsbygden

Stora Liane, Liane 1:177, med mangårdsbyggnaden i förgrunden.

1. Stora Liane, Krökersrud 1:186 och 1:177

Stora Lianes två gårdar ligger på Åklängs västra strand, mellan Lianefjället och sjön, längs vägen upp mot Korserud. Gårdarna omges av ett öppet odlingslandskap som sluttar kraftigt ned mot Åkläng. Båda gårdarna är mycket välbevarade, samlade gårdsbildningar med ett antal uthus. Krökersrud 1:186 har en mangårdsbyggnad med dubbel bredd, magasin, flera uthus i liggatimmer samt en rundtimrad parloge byggd kring 1870-80. Logen är den enda kvarvarande av sin typ i socknen. Gårdsbildningen är oregelbunden. Krökersrud 1:177 ligger i ett band längs vägen. Mangårdsbyggnaden är en Dalslandsstuga med skiffertak, uppförd i slutet av 1700-talet. Längs vägen ligger en ladugård med lada och stall, byggd 1916, en vedbod med magasin ovanpå, ett fristående magasin, ett grishus/hönshus samt en redskapsbod/traktorgarage med snedtäcka för spånhyvel. En bit ifrån gården, nedanför backen åt landsidan, ligger en smedja sammanbyggd med en verkstad. I närheten av denna ligger också en äldre tvättstuga. Norr om gården, vid Lillesjön, finns en utmarkslada för vinterhö, dit man körde med släde om vintern. En bra bit väster om gården, vid Erve, ligger en fiskestuga.

Stora Lianes två gårdar besitter stora kulturhistoriska värden. De är mycket välbevarade, väl sammanhållna gårdsbildningar med flertalet av de äldre ekonomibyggnaderna bevarade, och berättar genom detta mycket om de villkor människor levde under i det äldre agrarsamhället. Den timrade parlogen på Krökersrud 1:186 är intressant såväl byggnadshistoriskt som byggnadstekniskt. Gårdarnas läge i landskapet och deras välbevarade karaktär gör dem till en av socknens mest kulturhistoriskt intressanta gårdsmiljöer. Gårdarna ingår i det område kring Dalslands kanal som är av riksintresse för kulturmiljövården.

Uthusen på Liane 1:177 i ett band längs vägen.

Den rundtimrade parlogen på Liane 1:186.

Boningshuset med källaren/verkstaden/magasinet till vänster.

2. Skalåsen, Skalåsen 1:2

Gården nämns första gången 1509 som "Skalkgeråsen" och var då en utjord till Åsen. 1691 köptes gården av Upperuds bruk, som arrenderade ut den fram till 1858. Sedan dess har den varit i privat ägo. Skalåsen ligger enskilt i skogen norr om Upperud och Håverud, i änden av en smal grusväg. Runt gården öppnar sig skogen i före detta åkrar, som på senare år betats eller slagits. Gården är mycket välbevarad och består av ett boningshus av dubbelhustyp uppfört 1868, en stor ladugård från 1919-20 med stall, loge, redskapsskjul och lador, smedja med brygghus, källare med verkstad och magasin ovanpå, vedskjul, utedass, svinstia och hönshus. Boningshuset moderniserades 1947-48. Runt huset ligger en trädgård med fruktträd, häckar och en berså.

Gårdens kulturhistoriska värde består i dess välbevarade helhet och karaktär, där den självförsörjande gårdens behov av byggnader och funktioner tydligt kan avläsas. Gården är ett intressant exempel på en gårdsbildning med flertalet av de äldre ekonomibyggnaderna intakta.

Boningshuset på Glyckshult sett från slutningen ned mot Åklång.

3. Glyckshult, Glyckshult 1:1

Gården är känd sedan mitten av 1600-talet. Den ligger längs Brudfjällsvägen mot gränsen till Tisselskog, högt över Åklång med utsikt över sjön. Genom åren har flera försök gjorts att bryta malm på gårdens marker, men utfallet blev inte det förväntade och någon större verksamhet startades inte. Vid gården har också legat ett bryggeri, där såväl öl som svagdricka bryggts. Man tog då vara på det fina vattnet i Glycksjön. En längre tid låg gården som arrendegård under Upperuds bruk. Mangårdsbyggnaden är omgiven av en trädgård med fruktträd som sluttar ned mot sjön. I anslutning till huset ligger tre äldre uthus, varav ett med skiffertak. Ytterligare ett uthus ligger på andra sidan vägen. Boningshuset är troligen uppfört 1850-70 i lokala material. Grunden är av slaggsten, fasaden i trä och taket är belagt med skiffer.

Det kulturhistoriska värdet motiveras av mangårdsbyggnadens välbevarade exteriör, där de omsorgsfullt utformade detaljerna är en viktig del, liksom av användningen av lokala material. Byggnaden är troligen socknens enda med slaggstensgrund, vilket gör den byggnadshistoriskt intressant även i ett regionalt perspektiv. Dess historia som större bryggeri gör den lokalthistoriskt intressant. Gården ingår i det område kring Dalslands kanal som är av riksintresse för kulturmiljövården.

Mangårdsbyggnaden på Svankila från gårdsplanen.

4. Svankila gård, Svankila 1:2

Svankila gård ligger på Svankilahalvön i socknens sydöstra del, i ett igenväxande odlingslandskap. Huvudbyggnaden ligger på en höjd med utsikt norrut över Svanefjorden, med ladugård och vagnslider nedanför backen åt söder. Runt boningshuset ligger en trädgård, med ett vådräd framför huset. Gården nämns i skriftliga källor första gången 1540, då den upptas som ett helt skattehemman. 1752-1858 var gården arrendegård till Upperuds bruk. 1858 hade den tolv underlydande torp och var en av de största gårdarna i socknen. Det kommer till uttryck i mangårdsbyggnadens utformning, som framför allt i skalan avviker från socknens övriga agrara bebyggelse. Mangårdsbyggnaden är en salsbyggnad i två plan, med ett sadeltak belagt med skiffer. Den är uppförd 1872 och har en symmetrisk fasad med sex fönsteraxlar. Entrépartiet är förlagd till mitten och betonas med ett mindre tak, också det belagt med skiffer. Svankila genomgick en omfattande reovering i slutet på 1920-talet, och fick då den lätt nationalromantiska utformning som det har i dag. Byggnaden är exteriört mycket välbevarad sedan 1920-talet, med en utformning som visar på stor omsorg om detaljerna.

Ekonomibyggnaderna är väl tilltagna och uppförda i en enkel nationalromantisk stil med drag av lantgotik. Karakteristiska är de småspröjsade fönstren och de rena formerna, där bland annat dörrarna har slät panel och fönstren enkla omfattningar. Vagnslidret har öppningar utan portar för enkel och smidig genomkörning.

Svankilas kulturhistoriska värde består dels i byggnadernas välbevarade exteriör, där särskilt mangårdsbyggnaden är intressant såväl byggnadshistoriskt som arkitektoniskt, dels i dess historiska betydelse som storgård. Gården är också ett viktigt inslag i miljön runt Svankilaviken. Svankila gård ligger strax utanför det område kring Dalslands kanal som är av riksintresse för kulturmiljövården.

Enkelstugan sedd från trädgården.

5. Södra Ödegården, Svankila 1:128

Södra Ödegården ligger vid Svankilavikens östra strand. Här ligger, i ett lummigt landskap med betesmarker ned mot sjön, en enkelstuga med mångåstak. Enkelstugan ligger numera i utkanten av trädgården till en villa från 1940-talet. Den har en relativt ursprunglig exteriör med ett tak av enkupigt lertegel, som troligen ersatt ett tidigare tak av torv eller skiffer. Byggnaden är sannolikt från mitten av 1800-talet och tillhör en för socknen relativt ovanlig byggnadstyp; enkelstugan i ett plan. På samma fastighet ligger också ett mindre, timrat stall som tidigare ingick i en ladugård, som rasade på 1960-talet. Stallet fick då gavelväggar och nytt tak. Byggnaden är målad med faluröd slamfärg och har både laxade knutar och utskjutande knutskallar.

Byggnaderna på Svankila 1:128 har ett kulturhistoriskt värde främst genom sina välbevarade exteriörer. De är också intressanta genom sina dimensioner, som berättar om ett liv med helt andra villkor och ideal än dagens. Byggnaderna är även byggnadstekniskt värdefulla, i och med att de visar på de tekniker som varit vanliga i trakten.

Det timrade stallet och dess två ingångar.

Överblick över Kullen, från vägen mot Åsensbruk.

6. Kullen, Skålleruds-Eriksbyn 1:52 samt Skålleruds-Eriksbyn 1:31

Kullen ligger på en liten höjd i ett öppet odlingslandskap en bit väster om landsvägen mot Åsensbruk. Boningshuset flyttades hit 1915 och ersatte då troligen ett äldre hus. Ekonomibyggnaderna är sannolikt från andra halvan av 1800-talet. På gården finns, förutom boningshuset, en timrad ladugård, loge, vagnbod, magasin, snickarbod och vedbod. Till gården hör även ett utfähus, som nu ligger på en annan fastighet. Kullen är en väl sammanhållen gårdsbildning med bibehållen ålderdomlig karaktär. Alla byggnader är omålade. Boningshuset är en sidokammarstuga, som byggts till med en kammare åt baksidan. Byggnaden har skiffertak och en så kallad hallskorsten, som består av plana stenhällar som hålls samman av falsen i den övre och undre ramen. Dess äldre karaktär är välbevarad både exteriört och interiört. Såväl ladugård som loge har äldre takbeläggning bevarad under teglet; rivetak¹ av halm på ladugården och logen och lös halm på läkt på vagnboden.

Gårdens kulturhistoriska värde motiveras av dess välbevarade karaktär, både avseende gårdens struktur med de många byggnaderna och deras olika funktioner, och byggnadernas välbevarade ålderdomliga utseende, som ger en god bild av hur bebyggelsen tedde sig före rödfärgens intåg på 1800-talet. Utfähuset, som är en rest från en tid med en annan typ av djurhållning än dagens, tillhör en byggnadskategori som är ovanlig numera. Det är såväl agrarhistoriskt som byggnadshistoriskt intressant.

Det ålderdomliga boningshuset till vänster, utfähuset till höger.

¹ Rivetak: halm eller annan taktäckning som i knippen viras runt läkten.

Överblick över Eriksbyn, från vägen mot Åsensbruk.

7. Eriksbyn, Skålleruds-Eriksbyn 1:18 och Skålleruds-Eriksbyn 1:9

I ett öppet odlingslandskap väster om vägen mot Åsensbruk, på en höjd, ligger Eriksbyn. Byn har ett spektakulärt läge i landskapet och syns väl från vägen. Gårdarna ligger kvar i samma läge som vid storskiftet 1770. Båda gårdarna är väl sammanhållna miljöer med ett antal ekonomibyggnader bevarade. Eriksbyn 1:18 består av ett boningshus från 1920-talet med skiffertak, vilket var relativt ovanligt så sent, en äldre stuga, magasin och ladugård med stora skyggor. Eriksbyn 1:9 består av en Dalslandsstuga, troligen uppförd ca 1870, en stor ladugård med skyggor, vagnbod med magasin, vagnslider samt ett större uthus med drängkammare och andra utrymmen. Till gårdarna hörde åtminstone två torp, varav det ena redovisas nedan.

Eriksbyns kulturhistoriska värde motiveras av dess läge i landskapet, som har lång kontinuitet, och dess betydelse för landskapsbilden. Byns gårdar är också väl sammanhållna miljöer, som bildar en kulturhistoriskt intressant helhet med byggnader från olika tider och med olika funktioner. Sambandet med de bevarade torpen, Mon och Myren, är också kulturhistoriskt intressant.

Boningshuset på Eriksbyn 1:9 till vänster. Ekonomibyggnader på samma gård till höger.

Boningshuset och källaren sedda från ladugården.

8. Myren, torp, Skålleruds-Eriksbyn 1:42

Vid Köttsjöns östra strand, vid före detta odlingsmark, ligger Myren. Myren var tidigare torp under en av gårdarna i Eriksbyn, och används nu som sommarbostad. Torpet är mycket välbevarat såväl vad gäller struktur som exteriör, och här finns ladugård med loge, garage, källare med vind samt ytterligare ett uthus. Boningshuset är troligen en enkelstuga med tillbyggd förstukvist. Det har faluröd locklistpanel och dörrar och fönsterluckor med grönmålade fiskbenspaneler.

Myrens kulturhistoriska värde motiveras av dess välbevarade struktur och exteriör. Det är en ovanligt välbevarad torpbildning med flera av ekonomibyggnaderna intakta. Byggnadernas, främst boningshusets, välbevarade exteriör och läge i landskapet ger Myren ett särskilt värde som representant för en torpbebyggelse som i många stycken försvunnit under årens lopp. Dess samband med Eriksbyn (se ovan) är också historiskt intressant.

Ladugården, med sjön till vänster.

Ladugården med dess skiffertak.

9. Eriksdal, Skålleruds-Eriksbyn 1:11

På östra sidan av vägen norrut mot Åsensbruk, ligger Eriksdal. Gården består av ett antal olika byggnader. Boningshuset är ett dubbelradhus som vid en ombyggnad omkring 1920-30 putsats, vilket är ovanligt i trakten. Boningshuset har skiffertak. På gården finns även en källare med vind, ett brygghus samt en ladugård med skiffertak. Ladugården användes inte till mer än en eller två kor i taget, eftersom jordbruk inte var huvudnäringen på Eriksdal. Den största inkomstkällan var i stället det stora garveriet som tidigare låg vid vägen, men som nu är rivet. Det i dag mest anmärkningsvärda med gården är ladugården med dess skiffertak, som måste sägas vara mycket påkostat med tanke på att ladugården i och med garveriet inte var en central byggnad i gårdens ekonomi. Ladugården är den enda av sitt slag i socknen.

Eriksdals kulturhistoriska värde motiveras främst av ladugården och dess påkostade takbeläggning, som saknar motstycke i socknen. Gården är också en väl sammanhållen gårdsbildning, där även boningshuset är av en typ som är ovanlig i socknen. Alla byggnader är väl bevarade exteriört. Gårdens historia som garveri är lokalhistoriskt intressant.

Det putsade boningshuset till vänster, källarens överbyggnad till höger.

Nol i stuga från tillfartsvägen, mangården närmast kameran, fägården bortanför.

10. Nol i stuga, Anolfsbyn 1:45

Norr om vägen som går på nordsidan om den halvö där Anolfsbyn ligger, ligger Nol i stuga. Namnet härrör från laga skifte 1830, då gården var den som flyttades norrut. Gården omges av igenväxande före detta odlingsmark. Nol i stuga har varit i samma släkt sedan 1500-talet, fram till slutet på 1990-talet då dess siste ägare, skalden Karl Karlsson, bildade en vänförening för att gården i framtiden skall vara tillgänglig för allmänhet och konstnärer. Nol i stuga är en sammanhållen gårdsbildning med ålderdomlig karaktär, tydligt uppdelad i man- och fägård. Mangården utgörs av boningshuset, troligen från 1830, en källarstuga och ett magasin i liggtimmer, alla med skiffertak. Boningshuset är en Dalslandsstuga med en tillbyggnad gjord under 1990-talet. Fägården består av ladugård med lada, stall och flera ”skecker” (skyggor), grishus, två dass, vagnslider samt garage. Grishuset och det äldre av de två dassen har skiffertak. Alla byggnader är omålade.

Gårdens kulturhistoriska värde motiveras av dess välbevarade, ålderdomliga karaktär, som speglar dalsländskt byggnadsskick vid tiden för laga skifte och därefter. De många bevarade byggnaderna med sina olika funktioner berättar om de förutsättningar som rådde då de var i bruk och gården var självförsörjande, och utgör en byggnadshistoriskt intressant helhet. Att gården var Karl Karlssons hem gör den intressant för en vidare krets människor. Tillsammans med Fjärdingen, som ligger intill, utgör Nol i stuga en kulturhistoriskt värdefull bebyggelsemiljö, som speglar 1800-talets bebyggelseutveckling.

Entréfasaden med glasveranda.

11. Fjärdingen, Anolfsbyn 1:41

Vid vägen som går norr om Anolfsbyn ligger Fjärdingen i ett öppet odlingslandskap. Huvudbyggnaden ligger nära Nol i stuga. Tidigare har Fjärdingen varit en gård, men i dag bedrivs caféverksamhet här och ladugården är riven. Mangårdsbyggnaden ligger i en trädgård med häckar, rabatter och flera mycket stora askar. Den är en vitmålad byggnad med sexdelad plan och glasveranda, troligen byggd 1860-1880. Taket är belagt med skiffer. Byggnaden har på senare år genomgått en varsam renovering. Av de uthus som är bevarade, en bodlänga, ett mindre uthus samt ett magasin med källare och garage, har de förstnämnda skiffertak.

Miljöns kulturhistoriska värde motiveras främst av det före detta boningshusets välbevarade exteriör och bibehållna karaktär med omsorgsfullt utformade detaljer. Sammanhanget med intilliggande Nol i stuga skapar en kulturhistoriskt värdefull helhet, som dessutom är tillgänglig för allmänheten.

Fjärdingen med de magnifika askarna till vänster, bodlängan till höger.

Uppfarten till gården, med magasinet till höger.

12. Pylserud, Skålleruds-Backen 1:18

Pylserud ligger i utkanten av Bränna, i nordligaste delen av det jordbrukslandskap som sträcker sig från Backen och norrut. Gården omges av betesmarker åt söder och öster och av skog i norr. Pylserud är en gårdsbildning med byggnader från olika tider. Det äldre boningshuset är en interiört och exteriört välbevarad Dalslandsstuga med skiffertak, byggd ca 1850-70. Intill den ligger ett timrat magasin med mångåstak, troligen från mitten av 1800-talet, samt ett mindre uthus av senare datum. Ladugården är från 40-talet och här finns också en tegelvilla från 1960-talet.

Gårdens kulturhistoriska värde motiveras främst av Dalslandsstugans och magasinets välbevarade, tidstypiska och ursprungliga karaktär. Byggnaderna berättar om det byggnadsskick och de ideal som rådde vid deras tillkomst, och har ett särskilt värde som representanter för traktens och landskapets byggnadskultur. Boningshuset är den av socknens Dalslandsstugor som har kvar mest av sin originalkaraktär.

Boningshuset till vänster, magasinets mångåstak till höger.

Nytterudsstugan sedd framifrån.

13. Nytterudsstugan, Svankila 1:7

Nytterudsstugan ligger i skogen vid Nytterudtjärnet, en bit från vägen som löper på västra stranden av Hjärterudssundet. Byggnaden har varit motsvarande en backstuga under Herrebråten. Den låg tidigare under Backen, men flyttades över fastighetsgränsen till Herrebråten i början på 1900-talet. Här bodde en familj med nio barn, där föräldrarna bodde kvar fram till 1950-talets början. Stugan hade då spåntak, som på slutet var i dåligt skick och läckte på flera ställen. Socialnämnden bekostade då det plåttak som ligger än i dag. Byggnaden är en liten, låg stuga, sannolikt av ryggåstyp, med få fönster. Invändigt finns det en farstu och ett rum, som är kök och rum i ett. Om somrarna flyttades en del av sovplatserna ut i farstun. I det som troligen varit trädgård ligger ett mindre uthus, som använts som vedskjul. Tidigare fanns även en ladugård. Boningshuset är välbevarat. Hela miljön är mycket småskalig.

Byggnaderna är kulturhistoriskt intressanta genom att de med sin skala och sitt läge berättar om en tillvaro vars villkor vi i dag knappt kan föreställa oss, trots att det inte är längesedan människor bodde här. Såväl boningshuset som vedskjulet är både socialhistoriskt och byggnadshistoriskt värdefulla.

Svanängen från sjösidan.

14. Svanängen, Norra Ödegården, Svankila 1:10

Strax norr om Svankilaviken, på östra stranden, ligger Svanängen. Byggnaden ligger i närheten av Norra Ödegården, som tidigare var torp under Svankila. Den är omgiven av en enkel trädgård. Byggnaden uppfördes som sommarvilla i nationalromantisk stil 1908. Den är i två plan med brutet tak, som täcks av lertegel med en speciell profil. Fasaderna är klädda med liggande, faluröd panel, dörrarna är grönmålade spegeldörrar med de nedre speglarna klädda med fjällpanel. Byggnaden är mycket välbevarad med tidstypiska, genomarbetade detaljer i fönster, dörrar och andra snickerier.

Svanängens kulturhistoriska värde motiveras av dess välbevarade exteriör, som i allt väsentligt är oförändrad sedan uppförandet. Byggnaden är ett fint exempel på nationalromantikens stilideal med bland annat småspröjsade fönster, sockel i huggen granit och omsorgsfullt arbetade snickerier. Svanängen ligger strax utanför det område kring Dalslands kanal som är av riksintresse för kulturmiljövården.

Till vänster Svanängen från land, till höger en tidstypisk fönsteromfattning.

Sjövillan sedd från sjösidan.

15. Sjövillan, Svankila 1:104

Vid Hjärterudssundet ligger denna sommarvilla, som har en intressant bakgrund. På en Parisutställning runt förra sekelskiftet var denna villa ett av utställningsobjekten i den svenska paviljongen, som ett av de första exemplen på ett monteringsfärdigt hus. Villan var sedan en av vinsterna i ett lotteri, som vanns av den svenske konsulen i Paris. Han hade anknytning till Hjärterud och valde att sätta upp villan där. Konsulen var även sjukgymnast och drev ett gymnastiskt institut, och villan användes i verksamheten som kurort för fransmän i behov av vila. Enligt uppgift finns det en villa till i samma utförande, som placerats i Loka brunn. Byggnaden ligger precis vid vattnet, omgiven av lövträd. Sjövillan är uppförd i en stil som får betecknas som en blandning av den tidens ideal, jugendstilen och den gryende nationalromantiken. Villan är i två plan, med en rytmiskt indelad fasad med vita oljemålade lister som markerade element. De olika fälten har omväxlande liggande och stående panel. Fönsterbågarna är mörkt gröna. Ovanför fönstren sitter en fris med stjärnor.

Byggnaden har mycket stora kulturhistoriska värden, dels genom sin säregna historia, dels genom sin välbevarade exteriör med omsorgsfullt utformade, tidstypiska detaljer. Den är också byggnadstekniskt och byggnadshistoriskt intressant som ett tidigt exempel på ett monteringsfärdigt hus. Byggnaden är med sin historia ett synnerligen intressant exempel på en sommarvilla från början av 1900-talet och är av byggnadsminnesklass. Sjövillan ingår i det område kring Dalslands kanal som är av riksintresse för kulturmiljövården.

Ransberg 1:159 sett från trädgården.

16. Ransberg 1:159

Bredvid den före detta barnkolonin i norra delen av Ransberg, längs vägen mellan Köpmannebro och Ransberg, ligger Ransberg 1:159. Här låg fram till sent 1700-tal ett säteri. Byggnaden som nu ligger här är ett västsvenskt dubbelhus och uppfördes troligen under 1900-talets första decennier. Den är i 1 ½ plan med sadeltak, som är

belagt med skiffer. Byggnaden, som är mycket välbevarad, ligger omgiven av rabatter, fruktträd och buskar i en trädgård som sluttar mot Svane fjorden. Fasaden är klädd i ljusgrå, profilerad locklistpanel. Snickeridetaler som fönsterbågar och dörrar är blå.

Byggnadens kulturhistoriska värde motiveras av dess välbevarade äldre karaktär och tidstypiska utformning. Den är en representant för en byggnadstyp som är mycket vanlig i övriga Västsverige, men som i Skållerud inte fått samma genomslag. Byggnadens detaljer som fönsteromfattningar, dörrar och övriga snickerier är mycket omsorgsfullt utformade och har ett stort arkitektoniskt värde.

Fridens hus, fasaden från trädgården.

17. Fridens hus, Idala, Bränna 1:71

Längs den gamla landsvägen mellan Bränna och Upperud ligger Idala, en mindre samling byggnader av äldre datum. Här ligger Fridens hus, som har sitt namn efter en innehavare som hette Frid. Byggnaden är en Dalslandsstuga på enkel bredd, enligt uppgift uppförd 1756. Den har trots sin ringa storlek tidvis varit hem för två familjer. Fridens hus är exteriört mycket välbevarat, med enkupigt lertegel på taket och breda locklister på den faluröda träpanelen. Byggnadens pardörrar öppnas inåt, vilket var det vanliga vid tiden för dess tillkomst.

Byggnadens kulturhistoriska värde motiveras av dess välbevarade äldre karaktär och lilla skala. Dalslandsstugor i detta mindre format är ovanliga i socknen och Fridens hus har därför ett lokalthistoriskt värde.

Ängsladan med portarna.

18. Ängslada till Bränna 1:23

Mellan Bränna och Amundserud, på en blockig höjd ovanför ett sankare parti, ligger en äldre ängslada. Där det i dag är sankt, var tidigare bördiga åkrar. Säd och hö skördades, torkades på plats och förvarades i ladan till vintern, då det var lättare att transportera det hem till gården. Byggnaden är en enkel konstruktion som står på plintar i sten. På ena gaveln har den två stora, högt sittande luckor, där höjden troligen är avpassad för vinterförhållanden.

Byggnadens kulturhistoriska värde motiveras av att den är en representant för en byggnadstyp som blivit allt ovanligare i och med först utvecklingen av vallodling och därefter rationaliseringar i jordbruket. Ängslador av det här slaget berättar om en annan typ av hushållning och markanvändning än dagens, och ladan har ett byggnadshistoriskt och agrarhistoriskt värde.

Den ena av tvättstugorna.

19. Tvättstugor, Ryr 1:24

Vid Sandviken, på västra sidan av Ryrhalvön, ligger två äldre tvättstugor. De har traditionellt använts av de två gårdarna på Myrarna, inte långt därifrån. Tvättstugorna ligger nära vattnet och är troligen uppförda i slutet av 1800-talet eller början av 1900-talet. De är timrade med sadeltak täckta med två- respektive trekupigt lertegel och åtminstone den ena står på en grund av natursten. De används nu till förvaring av båtillbehör.

Byggnadernas kulturhistoriska värde motiveras av att de är representanter för en byggnadskategori som blivit allt ovanligare sedan tvättmaskinen vann insteg. De har ett socialhistoriskt värde och påminner om en tid när tvätt var ett stort företag, som förekom blott ett par-tre gånger om året.

Torpet med dess ovanliga entré.

20. Torp, Ryr 1:108

På norra delen av Ryrhalvön, längs en äldre väg mellan den gamla skolan/bygdegården i Snäcke och Ryr, ligger ett torp. Byggnaden ligger i skogen, som öppnar sig i en trädgård runt huset. På tomten finns också en sommarstuga från ca 1950. Den äldre byggnaden är en mindre parstuga, troligen byggd runt förra sekelskiftet. Den har en välbevarad exteriör med ett litet skärmtak med snickarglädje över entrén. På var sida om dörren, som är en inåtgående pardörr med fiskbenspanel, sitter utsmyckningar med samma profil som skärmtaket. Fasaderna är klädda med faluröd locklistpanel.

Byggnadens kulturhistoriska värde motiveras av dess välbevarade exteriör och äldre karaktär. Skärmtaket är ett i trakten ovanligt tillskott som har ett arkitektoniskt värde. Byggnaden är en välbevarad representant för torpbebyggelse.

Skärmtaket med utsmyckning.

Stugan med dess förstubro i sten.

21. Hjalmars stuga, Ransberg 1:175, Stora Hästön

Ute på Stora Hästön, i Väneren, ligger Hjalmars stuga. Hjalmar själv föddes 1880 och avled 1952. Stugan fanns redan när han föddes och byggdes troligen i mitten av 1800-talet. Invid stugan ligger ett kallmurat vedskjul i sten. Här har inte funnits vare sig djur eller fåhus och följaktligen inte heller några åkrar. Invånarna har försörjt sig på sjöfart, fiske och tillfälliga påhugg i trakten. Stugan är mycket liten och har en välbevarad exteriör, med delar av fasaden klädda med okantad brädpanel. Till huset hör en förstubro i sten. Även vedskjulet är välbevarat. Till stugan leder en gammal stig genom skogen.

Det kulturhistoriska värdet motiveras av byggnadernas välbevarade exteriör, där särskilt vedskjulets utformning är särpräglad och ett exempel på utnyttjande av lokala material. Byggnadernas skala berättar om villkor långt från dagens. Byggnaderna utgör också ett intressant exempel på utkantsbebyggelse, där utkomsten inte kom från jordbruket utan från andra näringar som fiske och liknande.

Vedskjulet i sten.

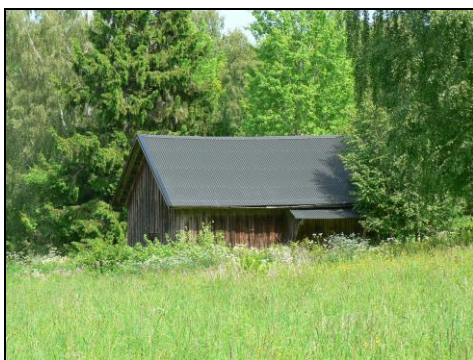

Stommen i dess lummiga omgivning.

22. Stommen, soldattorp, Ryr 1:34

I kulturlandskapet på västra sidan av Ryrhalvöns övre del ligger Stommen, ett välbevarat soldattorp från ca 1880-1900. Torpet ligger i en trädgård som omges av igenväxande betesmarker med stora lövträd, företrädesvis ekar. Boningshuset är mycket välbevarat, med faluröd locklistpanel och en inåtgående pardörr med liggande panel. I närheten ligger också en liten, tillhörande ladugård.

Stommens kulturhistoriska värde motiveras av dess välbevarade exteriör och utformning. Det är också intressant som dokument över den dåtida militära organisationen, där socknarnas invånare var skyldiga att hålla indelta soldater med bostad.

Den lilla ladugården till vänster. Till höger en av de ståtliga ekar som omger torpet.

Bebyggelse vid industri och i tätort

Snäcke

Snäcke ligger i socknens nordligaste del, precis på gränsen till Ånimskog, mellan Ånimmen och Branddalsviken av Östebosjön. Här finns en av Dalslands kanals bislussar, byggd 1872-74, som tillsammans med andra slussar ger en förbindelse mellan sjön Årr och Vänern. Vid vattnet har sedan slutet på 1600-talet legat en såg, Dalslands äldsta kända. Den nuvarande sågverksbyggnaden uppfördes 1904. På andra sidan bron ligger det som i dag kallas ”Plastfabriken”, en byggnad som uppfördes på 30-talet och som då var faluröd med småspröjsade fönster. Från början tillverkades träullplattor för industrin, den så kallade Snäckeplattan. Fabriken tillkomst medförde en ökad inflyttning till orten. Träullstillverkningen lades ned och ersattes av tillverkning av cement och vattenglas. Efter att denna i sin tur lagts ned i början på 60-talet tillverkades plaströr fram till 80-talet.

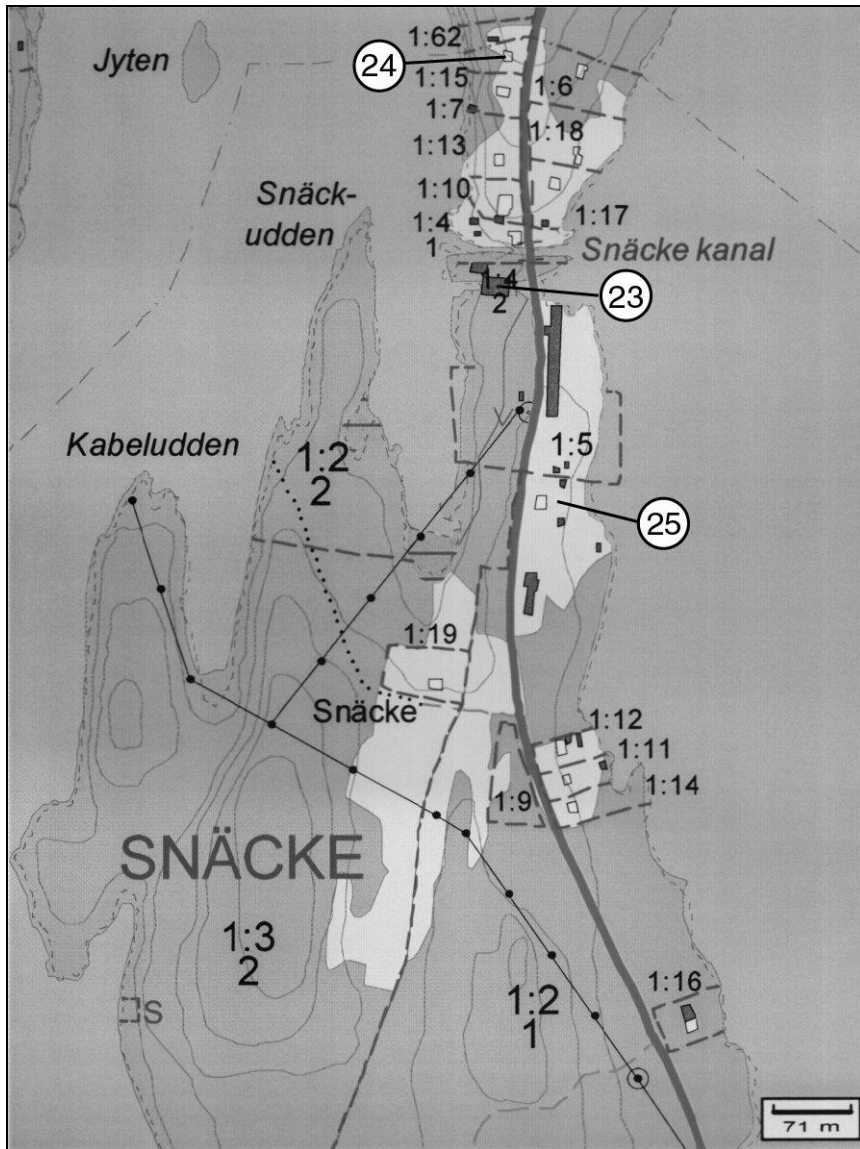
Slussen från öster.

Bebyggelsen

Bebyggelsen är samlad runt vägen, med egnahem i backen upp mot sockengränsen och längs vägen söderut. Söder om Snäcke ligger Snäcke gård, vars huvudbyggnad uppfördes under 1800-talets senare hälft. Byggnaden är ett dubbelradhus i två plan, rödfärgad med tegeltak. Strax nordost om Snäcke gård ligger ett välbevarat dubbelhus med uthus och ladugård, som tidigare var ett torp under Stora Snäcke. Några hundra meter söder om Snäcke ligger Snäcke gamla bygdegård, som tidigare varit skola och som nu är bostadshus.

Kulturhistorisk värdering

Snäcke kanal, med sluss och omgivande bebyggelse, speglar på ett tydligt sätt områdets historiska utveckling. Här finns äldre bebyggelse med anknytning till jordbruket, liksom industribyggnader och med dem sammanhörande egnahemsbebyggelse från 1930-talet. Området är en värdefull del i socknen och en viktig länk i Dalslands kanal.

Sågverksbyggnaden i vårgårnska.

23. Sågverket, Snäcke 1:5

Sågverksbyggnaden, som uppfördes 1904, ligger på en smal landremsa mellan Östebosjön och Änimmen, strax bredvid slussen. Sågverksamheten lades ner 1938. Byggnaden har även inrymt väveri och snickeri. Sågverket är i två och ett halvt plan och har en omsorgsfullt gestaltad fasad, där fönstren har en framträdande plats. De är småspröjsade tvåluftsfönster med en krysspröjs i översta fönsterrutan. Fasaden är klädd med faluröd locklistpanel. Grunden är murad i sten, med ett valv på vardera gaveln. Vattnet leds genom byggnadens källare, där kraften togs till vara för verksamheten.

Sågverksbyggnaden i Snäcke har stort kulturhistoriskt värde genom sin äldre karaktär och omsorgsfulla utformning. Den har också ett stort miljöskapande värde i slussmiljön. Byggnaden är ett viktigt dokument från Snäckes industriella period, som har lång kontinuitet på platsen. Byggnaden är en av få kvarvarande sågar i socknen.

Karta över Snäcke.

Snäcke 1:15 med Branddalsviken i ryggen.

24. Egnahem, Snäcke 1:15

I backen norr om slussen ligger ett mindre antal egnahem, uppförda på 1930-talet för arbetare i Snäcke. Snäcke 1:15 är en tidstypisk egnahemsvilla i ett och ett halvt plan med sadeltak, belägen i en uppvuxen trädgård med rabatter, fruktträd och utsikt över Östebosjön. Med sin enkla, strama utformning och välbevarade exteriör är den ett fint exempel på en egnahemsvilla från 30-talet. Karaktären med smidesräcken, smäckra fönsterbågar och smala locklister är väl bibehållen.

Byggnaden besitter ett kulturhistoriskt värde dels i sitt sammanhang, dels genom sin välbevarade ursprungliga karaktär och utformning som gör den till en god representant för egnahemsbebyggelse från 1930-talet.

Boningshuset på Snäcke 1:2

25. Snäcke 1:2

Längs vägen strax söder om Snäcke ligger en välbevarad gård med boningshus, ladugård och ett antal uthus. Boningshuset, som är av dubbelhustyp, är omgivet av en trädgård som sluttar ned mot Änimmén. Uthusen, bland annat en källare, är grupperade vid sidan av och bakom mangårdsbyggnaden. Mangårdsbyggnaden är väl synlig från vägen och har en karakteristisk utsmyckad förstukvist, liksom en även i övrigt omsorgsfullt utformad exteriör.

Gården har kulturhistoriskt värde dels genom sin utformning och välbevarade karaktär, dels som ett viktigt inslag i miljön runt Snäcke kanal, där den är ett exempel på den agrara näring som funnits parallellt med industrin.

Upperud

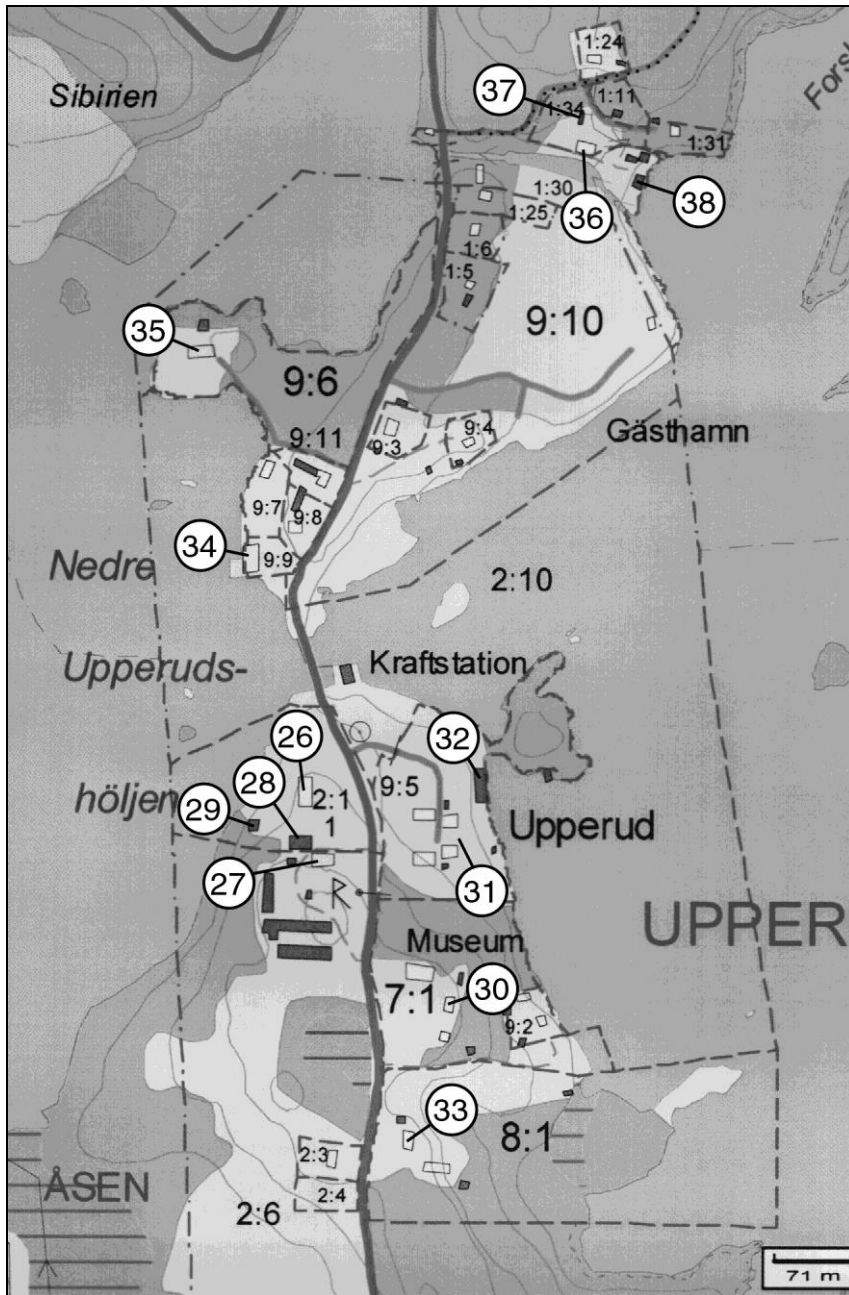
Upperud ligger på en udde vid fallet mellan Övre Upperudshöljen och Spången. Fallet gjorde platsen lämplig för industriverksamhet, och år 1669 etablerades Upperuds bruk av rådmannen Paul Rokes. Från 1680 och fram till 1859 var periodvis tre stora stångjärnshammare i bruk, och järnet exporterades sedan till bland annat England. Fram till 1840-talet var Upperuds bruk ett av Dalslands största järnbruk, men därefter följde en nedgångsperiod som slutade med att bruket lades ned 1871. En trämassfabrik för produktion av torr slipmassa uppfördes vid fallet år 1885 och var i drift till 1950-talet. I Upperud har även funnits en valskvarn, som revs på 1960-talet.

Bebyggelsen

Bebyggelsen i Upperud består i dag till större delen av bostadshus av olika slag, eftersom mycket av bruksbebyggelsen revs under 1900-talet. Bland annat har smedjorna, torktoronet och kvarnen rivits, men de delar av miljön som finns kvar är mycket välbevarade. Den sociala skiktningen i det dåtida samhället är mycket tydlig både arkitektoniskt och topografiskt. Högst både i terrängen och socialt låg herrgården, en stilren byggnad uppförd 1794. I närheten av denna ligger ekonomibyggnader av olika slag samt den så kallade Jägarbyggnaden, som anses vara brukets äldsta byggnad. Den inrymde tidigare brukskontoret samt bostäder för kusk och ladugårdskarlar, men är nu enbart bostad. I slänten ned mot sjön ligger smedbostäderna, fyra rödfärgade längor symmetriskt placerade kring en gemensam gårdsplan. De uppfördes 1795-99. I närheten av smedbostäderna, vid vattnet, ligger ett större magasin uppfört 1788. I ett senare skede, på 1830-talet, tillkom det så kallade brukshotellet som ligger ovanför smedbostäderna. I detta bodde gästande ingenjörer och andra tillresta. I anslutning till det ligger ett bageri inrymt i en Dalslandsstuga. Mitt emot bageriet, i en relativt ny byggnad, ligger Dalslands museum. Söder om den äldre bruksmiljön ligger en större villa, Villan, uppförd i början på 1900-talet. Litet avses på en halvö i Upperudshöljen, norr om bruket, ligger disponentbostaden, som uppfördes i jugendstil i början på 1900-talet.

Kulturhistorisk värdering

Upperud har spelat en mycket viktig roll i socknens historia och utveckling, och har även haft del i Sveriges tidiga industriella utveckling. Orten representerar två olika industriella epoker, vilket speglas i bebyggelsen. Från den tidigare härrör herrgården, Jägarbyggnaden, smedbostäderna och de övriga byggnaderna från 1700- och 1800-talen. Av den senare epokens bebyggelse återstår blott Villan. Upperud har mycket stora kulturhistoriska värden i och med sin historia och den välbevarade bebyggelse som återstår. Upperud ingår också i det område kring Dalslands kanal som är av riksintresse för kulturmiljövården.

Karta över Upperrud och Forsbo.

Herrgården sedd från vägen.

26. Upperuds herrgård, Upperud 2:1²

Mitt i Upperud, längs vägen mot Håverud, ligger Upperuds herrgård. Byggnaden uppfördes 1789 i klassicerande stil. Herrgården har en strikt symmetrisk fasad, vars mittparti betonas av entrén med kolonner som bär upp en liten balkong på andra våningen. I en liten takkupa ovanför balkongen sitter en klocka. I övrigt är fasaden utan utsmyckning, med undantag för symmetriskt placerade lisener som skapar en vertikalverkan. Fasaden är målad med ljus grå oljefärg, fönsteromfattningar och snickerier är mörkt blå. Taket är belagt med skiffer.

Byggnaden har stora kulturhistoriska värden. Dess välbevarade exteriör samt dess tidstypiska och omsorgsfulla utformning har såväl arkitektoniska som estetiska värden. Den har också stor betydelse för helhetsmiljön i Upperud, som central del i brukets struktur. Herrgården är, samman med den övriga bebyggelsen, ett betydande exempel på ett bruks organisering och uppbyggnad.

² Vid inventeringen har det inte varit möjligt att göra en fullständig bedömning av byggnaderna hörande till herrgården eller miljön runt dem. Beskrivningarna blir därför av översiktlig karaktär.

27. Jägarbyggningen, Upperud 2:6

Strax söder om herrgården ligger Jägarbyggningen, enligt uppgift en av Upperuds äldsta byggnader. Den är troligen uppförd i mitten på 1700-talet och inrymde under brukstiden brukskontoret och bostäder för kusk och ladugårdskarlar. Byggnaden är klädd med faluröd träpanel och har vita detaljer som fönster, knutlådor och snickerier. Taket är belagt med skiffer. År 1885-95 inrymdes här en mönsterskola för halmslöjd. Byggnaden används nu som privatbostad.

Byggnadens kulturhistoriska värde motiveras av dess välbevarade exteriör och stora betydelse för helhetsmiljön. Den är en viktig del i brukets historia och har stora värden såväl arkitektoniskt som historiskt. Sambandet med det närliggande stallet ökar miljöns läsbarhet.

Jägarbyggningen till vänster, stallet till höger i bild.

28. Stallet, Upperud 2:1

Mellan herrgården och Jägarbyggningen ligger det gamla stallet. Det uppfördes 1793 för brukets hästar. Byggnaden har en faluröd träfasad med vita snickerier.

Stallets kulturhistoriska värde motiveras av dess välbevarade exteriör och stora betydelse för helhetsmiljön. Byggnaden är en viktig del i brukets historia och har stora värden såväl arkitektoniskt som historiskt. Sambandet med den närliggande Jägarbyggningen ökar miljöns läsbarhet.

Magasinet bakom herrgården. Bilden är tagen på stort avstånd.

29. Spannmålsmagasin, Upperud 2:1

Bakom herrgården, vid stranden av Nedre Upperudshöljen, ligger ett magasin som enligt uppgift är Skålleruds äldsta byggnad. Det har en ålderdomlig utformning med valmat tak och är troligen från 1700-talet. Magasinet är timrat och har en faluröd träfasad med små vädringsluckor under taket.

Magasinets kulturhistoriska värde motiveras av dess ålder och ålderdomliga karaktär. Exteriören är välbevarad. Byggnaden är också ett exempel på en byggnadstyp vars betydelse minskade i och med jordbruksrationaliseringarna främst under 1900-talet. Den är en viktig del av helhetsmiljön i Upperud, som exempel på de agrara näringar som spelat en stor roll också i brukets organisation.

Före detta brukshotellet sett från gårdsplanen.

30. Före detta brukshotellet, Upperud 7:1

I södra delen av Upperud ligger det före detta brukshotellet, flankerat av ett före detta bageri, inrymt i en Dalslandsstuga, och det i sammanhanget relativt nybyggda Dalslands museum. Brukshotellet uppfördes på 1830-talet för gästande ingenjörer. Byggnaden har en välbevarad exteriör med faluröd träpanel, vita snickerier samt skiffertak. Den är i två våningar med källare under. Numera används den för caféverksamhet sommartid.

Brukshotellets kulturhistoriska värde motiveras av dess välbevarade karaktär, med bland annat omsorgsfullt utformade fönsteröverstycken, och viktiga roll i helhetsmiljön. Byggnaden fyllde en viktig funktion på bruket och är en av alla de delar som tillsammans berättar om verksamheten och villkoren för dem som arbetade här.

Arbetarlängorna med sjön i bakgrunden.

31. Arbetarbostäder, Upperud 9:5

I slänten ned mot sjön Spången, öster om herrgården, ligger de före detta smedsbostäderna. De uppfördes 1795-99 för brukets smeder och består av fyra byggnadskroppar som är symmetriskt placerade runt en gemensam gårdsplan. Byggnaderna har en enhetlig utformning med faluröd träpanel, vita fönsteromfattningar, förstukvistar med enkel snickarglädje samt skiffertak. De är exteriört mycket välbevarade och bildar en väl sammanhållen helhet.

Smedbostädernas kulturhistoriska värde motiveras av deras välbevarade exteriör och den väl sammanhållna, enhetliga miljö de utgör. Byggnaderna har ett stort värde såväl arkitektoniskt som historiskt och utgör tillsammans med herrgården en central del i helhetsmiljön. De har även ett stort miljöskapande värde.

Fasader till vänster, byggnadernas läge till höger.

Järnboden med den långa bryggan.

32. Järnboden, Upperud 9:5

Vid stranden i anslutning till smedbostäderna ligger ett magasin, järnboden kallat, som använts för mellanlagring av järn. Den nuvarande byggnaden, som föregåtts av flera tidigare magasin, flyttades hit från Ånimskog år 1750. Längs dess sjöside löper en brygga längs hela byggnaden. Järnboden, som är uppförd i liggtimmer med laxade knutar och skiffertak, är exteriört mycket välbevarad. Timret är rödfärgat. Symmetriskt placerade på fasaden finns små lastnings- eller luftningsluckor. Luckor och portar är svartmålade.

Järnbodens kulturhistoriska värde motiveras av dess välbevarade exteriör och historiska betydelse för den praktiska hanteringen av järnet. Byggnaden är en av mycket få rester av den industribebyggelse som fanns här, vilket gör den värdefull som representant för denna. Järnboden har även arkitektoniska, byggnadshistoriska och miljöskapande värden.

Järnboden från landsidan.

Villan från gårdsplanen.

33. Villan, Upperud 8:1

Längst söderut, längs vägen, ligger Villan. Den uppfördes 1923-24 för konsul Axel H Lundberg och hans hustru Gerda, med sexdelad plan och tidstypisk utformning. Byggnaden omges av en tidstypiskt anlagd trädgård med trappor och terrasser ned mot sjön Spången. Huset har träpanel målad med ljus oljefärg. Ett burspråk på södra gaveln har enkla, klassicistiska utsmyckningar. Fönsteromfattningar och andra snickerier är vita. Taket är belagt med skiffer.

Byggnadens kulturhistoriska värde motiveras av dess välbevarade exteriör och tidstypiska karaktär. Byggnaden är även socialhistoriskt intressant, som exempel på en högreståndsvilla från 1920-talet. Villan är också en viktig del i helhetsmiljön och har ett miljöskapande värde.

Spannmålsmagasinet sett från Upperud.

34. Före detta spannmålsmagasin, Upperud 9:9

Spannmålsmagasinet ligger precis vid Nedre Upperudshöljen, med ett bra läge för lastning och lossning av säd och mjöl. Den nuvarande byggnaden uppfördes 1922, på grunden från ett tidigare magasin som brunnit ned. Byggnaden användes för förvaring av spannmål för Upperuds valskvarns räkning. Magasinet är en av få rester från Upperuds industribebyggelse. Det är utvändigt klätt med plåt, men är i övrigt välbevarat såväl exteriört som interiört. Magasinet inrymmer nu en hantverksbutik. Dess dimensioner och spektakulära läge gör att det är ett viktigt blickfång runt Upperudshöljen.

Byggnadens kulturhistoriska värde motiveras av dess historiska betydelse, samt av att den är en av Upperuds få bevarade byggnader med industriell anknytning. Den har också ett stort miljöskapande värde.

Villan sedd från trädgården.

35. Före detta disponentvillan, Upperud 9:6

Litet avskild från den övriga bebyggelsen i Upperud, på en halvö i Upperudshöljen, ligger brukets före detta disponentvilla, som nu är i privat ägo. Byggnaden uppfördes i början av 1900-talet i jugendstil. Villan omges av en trädgård som sluttar lätt ned mot sjön. Byggnadskroppen har en regelbunden form med delvis oregelbunden fönsterindelning, som med sina smårutsindelade överbågar är typisk för jugendstilen. Den ljusa fasaden ansluter också till dessa ideal. Villan är påkostad med bland annat en sockel i huggen granit och omsorgsfullt utformade snickerier. Byggnaden är relativt välbevarad exteriört och är ett fint exempel på en större, representativ villa från denna tid.

Disponentvillans kulturhistoriska värde motiveras främst av dess betydelse i sammanhanget i Upperud och för helhetsmiljön. Den är ett intressant exempel på en högre ståndsmiljö från början av 1900-talet, och en av få byggnader i Upperud från denna tid. Med sin relativt välbevarade exteriör är den också ett av få exempel i socknen på jugendstilen. Byggnaden har ett arkitektoniskt och socialhistoriskt värde.

Forsbo

Forsbo är beläget norr om Upperuds ström, vid Upperudshöljens utlopp i Spången. Från 1600-talet fram till 1937 bedrevs sågverksamhet här. På 1600-talet började man här även mala säd till mjöl, vilket fortsatte fram till strukturrationaliseringarna på 1950-talet. Vid byggandet av Dalslands kanal valde man att förlägga slussen mellan Upperudshöljen och Spången vid Forsbo, för att undvika det höga fallet vid Upperud. Nils Ericson uppförde ett bostads- och kontorshus för sig själv och sin son invid kanalen. Här finns även ett magasin, troligen uppfört på 1700-talet, som använts som järnbod för Billingsfors och Bäckefors järnbruk. Det låg tidigare i ”Snokthålan” i Upperud och flyttades till sin nuvarande plats 1868. Vid slussen ligger en slussvaktarbostad.

Kulturhistorisk värdering

Forsbo är en väl sammanhållen bebyggelsemiljö med en intressant historia. Med spannmålmagasinet i Upperud, disponentbostaden, Nils Ericsons villa samt det välbevarade slussområdet avspeglar området ett stycke dalsländsk industrihistoria. Forsbo ingår i det område kring Dalslands kanal som är av riksintresse för kulturmiljövården.

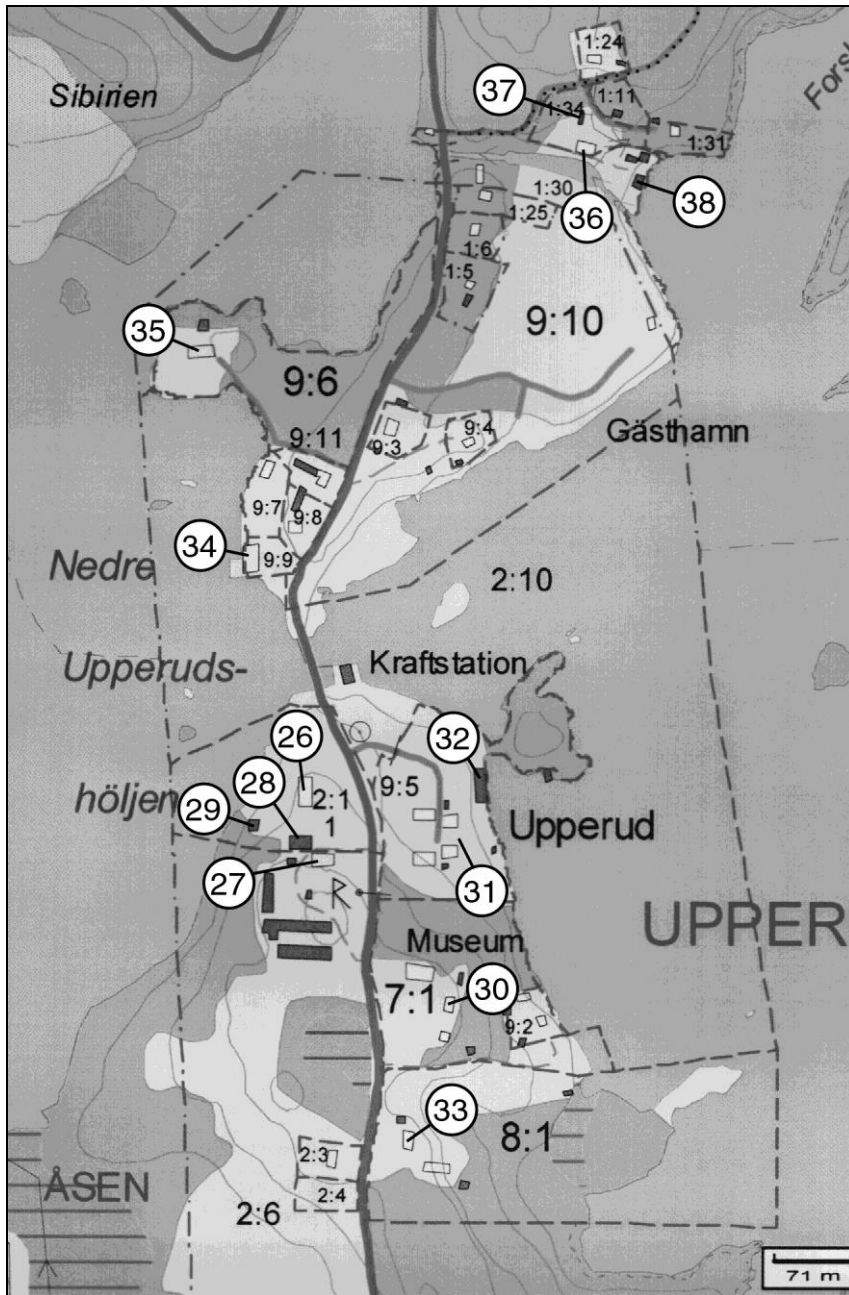

Kanalkamrerens villa med arkivet i bakgrunden.

36. Kanalkamrerens villa, Forsbo 1:34

Vid bygget av Dalslands kanal på 1860-talet lät Nils Ericson uppföra denna villa för sig själv och sin son, precis invid kanalen mellan slussarna i Forsbo. Byggnaden kom att inrymma kanalkamrerens bostad och kanalkontoret. Villan är mycket välbevarad med ljus, oljemålad fasad och engelskt röda fönsterbågar, dörrar och snickerier. Byggnaden omges av en trädgård och stora lövträd.

Byggnadens kulturhistoriska värde motiveras av dess välbevarade exteriör och betydelse för helhetsmiljön runt slussarna. Villan har också en intressant historia med stark anknytning till omgivningen. Dess miljöskapande värde är mycket stort.

Karta över Upperrud och Forsbo.

Kanalarkivet på dess höjd.

37. Dalslands kanals arkiv, Forsbo 1:11

På en liten höjd nära kamrersvillan ligger Dalslands kanals före detta arkiv. Det uppfördes 1936 i en stil som förenar 1920-talets klassicism med 1930-talets funktionalism – den ljusa, spritputsade fasaden med dess utkragning under det plåttäckta kuverttaket andas 1920-tal, medan fönsterbandet och de smäckra smidesräckena hör 1930-talet till. Byggnaden är exteriört mycket välbevarad och omges nu av en mindre trädgård.

Kanalarkivet har stora kulturhistoriska värden. Dels är dess karaktär och exteriör mycket välbevarad, dels är det av stor betydelse för helhetsmiljön i Forsbo. Dess historia och ursprungliga funktion är också mycket intressanta, och byggnaden är en viktig del också i Dalslands kanals historia. Byggnaden är den enda i sitt slag i socknen.

Magasinet med kanalkamrerens villa i bakgrunden.

38. Magasin, Forsbo 1:30

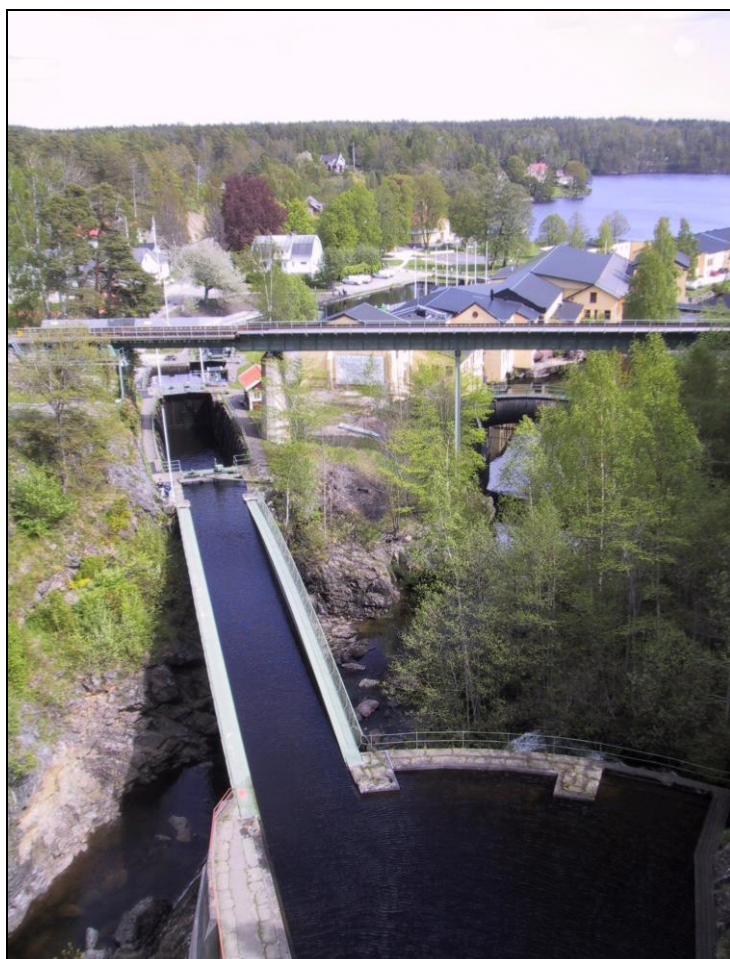
Vid sjön Spångens strand, längst ut i Forsbo, ligger det före detta kanalmagasinet, som flyttades hit 1868 från Snokthålan i Upperud. Byggnaden, som är timrad, är mycket välbevarad med faluröd locklistpanel och svarta vädrings- och lastningsluckor. Lastportarnas luckor och dörrarna är klädda med liggande, spontad panel som målats svart. Taket är belagt med skiffer.

Byggnadens kulturhistoriska värde motiveras av dess välbevarade exteriör och stora betydelse för helhetsmiljön. Den är också med sin byggnadsteknik ett intressant exempel på en större ekonomibygnad från brukstiden. Dess historia och betydelse för järntransporterna i Dalslands kanal är intressanta även ur ett regionalt perspektiv. Den har stora miljöskapande värden.

Håverud

Håverud är beläget vid sjön Åklängs utlopp i Övre Upperudshöljen, vid en smal och djup ravin med stor fallhöjd. Människor tog tidigt vara på den kraft som bildades vid den mäktiga forsen mellan sjöarna. Från 1600-talet och framåt har här legat en rad verksamheter, som stångjärnsmedja, papperstillverkning och träsliperi. 1908 byggdes kraftverket, för att kraften i forsen skulle kunna utnyttjas bättre. Under 1960- och 70-talen lades industriverksamheten ned. Byggnaderna används i dag som butiker, verkstäder, restauranger och utställningshallar.

Bygget av Dalslands kanal fick stora konsekvenser för Håverud. Ravinen mellan Åklång och Övre Upperudshöljen innebar ett problem för kanalbyggarna, men löstes till slut av väg- och vattenbyggaren Nils Ericson. En akvedukt skulle leda vattnet över ravinen, med en sluss vid Åklängs utlopp och tre vid Övre Upperudshöljen. En kanal band i den änden samman sjön med slussarna. På 1920-talet tillkom en järnvägsbro över ravinen och 1937 byggdes en landsvägsbro i betong strax nordväst om denna. Tillsammans skapar akvedukten och broarna en säregen bild av olika tiders infrastrukturella lösningar.

Håverud med akvedukten och järnvägsbron i förgrunden. Fotot är taget från landsvägsbron.

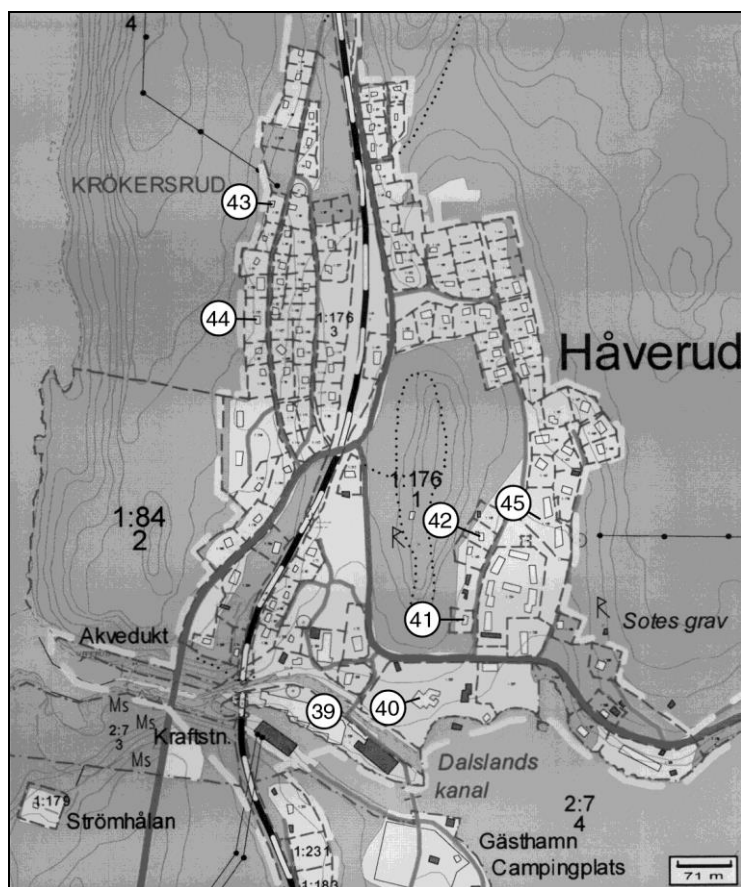
Bebyggelsen

Håveruds bebyggelse speglar på ett mycket tydligt sätt samhällsutvecklingen. Runt bruket uppfördes redan tidigt arbetarbostäder. Efter en eldsvåda i ett flerfamiljshus beslöt man att i fortsättningen endast bygga enfamiljshus. 1907-08 uppfördes ett antal små stugor i slutningen norr om slussen, och på 1920-talet byggdes ett större antal egna hem i ett område längre norr om fabriksområdet. Från 1930-talet och fram till nutid har merparten av den nya bebyggelsen förlagts till ett område nordost om bruket.

I omedelbar närhet till slussen ligger slussvaktarbostaden. Bredvid denna ligger det före detta brukskontoret, som i dag inrymmer vandrarhem och kanalmuseum. Litet avsides, i en stor trädgård, ligger disponentbostaden, Villan kallad, som numera används som hotell och restaurang.

Kulturhistorisk värdering

Håverud visar med sin placering invid vattnet på hur viktigt vattnet var som kraftkälla för dåtidens industrier. I bebyggelsen kan man tydligt avläsa samhällsutvecklingen och här finns exempel på byggnader från olika perioder. I bebyggelsen är den sociala skiktningen tydlig. Håverud är som helhet ett värdefullt exempel på en mindre industriorts utveckling under 1800- och 1900-talen. Stora delar av Håverud ingår i det område kring Dalslands kanal som är av riksintresse för kulturmiljövården.

Bruket och kraftstationen. Bilderna nedan visar tegelbyggnaden och slussvaktarbostaden.

39. Bruks- och kanalmiljön i Håverud

Den äldre bruksbebyggelsen ligger samlad på den smala landremsan mellan kanalen och det vatten som passerar kraftstationen, eftersom det här var enklast att ta tillvara vattenkraften. Sliperiet lades närmast kraftkällan medan pappersbruket placerades längre åt öster. Vissa delar av bebyggelsen är bevarad från slutet av 1800-talet. Det är en väl sammanhållen miljö som nyligen renoverats. Byggnaderna är slätputsade med en ljus gul puts, med utkragningar i tegel under takfoten som betonar byggnadernas horisontalitet. Fönsterbågar och dörrar är engelskt röda, utan omfattningar. Detaljerna är omsorgsfullt utformade och byggnaderna har en välbevarad enkel, stram karaktär, som ger en god bild av den tidens industribyggande. Sydost om denna bebyggelse ligger en byggnad i tegel, troligen uppförd på 1930-talet (foto nedan till vänster). Den är uppförd i funktionalistisk stil, utan utsmyckningar, där teglets skiftningar ger livfullhet åt fasaden. Byggnaden är med sin välbevarade, strama exteriör ett fint exempel på en industribyggnad från denna tid. Kraftverket, som uppfördes 1908 söder om den övriga bruksbebyggelsen, är ett exempel på 1910-talets tegelarkitektur.

På norra sidan av slussarna ligger den välbevarade slussvaktarbostaden, en faluröd stuga med tillhörande bodlänga (foto nedan till höger). Intill denna ligger det före detta brukskontoret, som nu inrymmer Kanalmuséet samt vandrarhemmet i Håverud, samt en före detta tjänstemannavilla.

Villan med dess tillbyggnader från olika perioder.

40. Villan, Krökersrud 1:232

Villan i Håverud, som uppfördes 1890 för disponenten vid bruket, ligger litet enskilt nära vattnet i utkanten av bruksområdet. Den uppfördes i en för tiden modern stil, med ljusa, oljemålade fasader och en något friare utformning än äldre bruksherrgårdars strikta symmetri. Byggnadens exteriör präglas i dag av den om- och tillbyggnad som gjordes 1910, då byggnadens storlek närapå fördubblades. Den fick då det uttryck den har i dag, med småspröjsade fönster och oregelbundet sammanlänkade byggnadskroppar. Efter nedläggningen av bruket på 1970-talet byggdes Villan om till hotell och restaurang. Samtidigt fick den en tillbyggnad med restaurangdel åt norr.

Villan har stora kulturhistoriska värden. Den är en central del av miljön runt bruket och slussen, där den har en framträdande roll. Byggnaden har ett stort arkitektoniskt värde genom sin välbevarade karaktär och utformning, och ett historiskt värde som exempel på den villaarkitektur som växte fram runt förra sekelskiftet. Tillsammans med den omgivande bebyggelsen med industri, arbetarbostäder med mera utgör den ett tydligt exempel på bruksmiljöns organisering och sociala skiktning.

Den välbevarade arbetarbostaden.

41. Arbetarbostad, Krökersrud 1:195

Ett litet stycke norr om Villan ligger denna före detta arbetarbostad, troligen uppförd i början av 1900-talet. Byggnaden har en välbevarad exteriör med symmetriskt placerade, spröjsade tvålufts-fönster med små fönster ovanför på vinden. Fasaden har faluröd locklistpanel. Byggnaden omges av en liten trädgård, som omgärdas av en häck.

Arbetarbostadens kulturhistoriska värde motiveras av dess välbevarade och tidstypiska exteriör. Den är en viktig del i helhetsmiljön och en god representant för brukets arbetarbebyggelse.

Källaren invid den gamla vägen.

42. Källare, Krökersrud 1:164

En bit norr om arbetarbostaden ovan ligger en stenkällare, som varit gemensam för flera arbetarfamiljer. Den är murad och delvis ingrävd i backen, för kylans skull. Byggnaden har tre dörrar till olika källarutrymmen, där rotsaker och annan mat förvarades.

Källaren är ett viktigt dokument som berättar om dåtidens hushållning. Den har ett kulturhistoriskt värde såväl ur en socialhistorisk som en arkitektonisk synvinkel – dess omsorgsfulla utformning och gedigna utförande visar hur viktig källaren var för förvaringen av livsmedel. Byggnaden har också ett miljöskapande värde.

Villan sedd från gatan.

43. Egnahemsvilla, Krökersrud 1:58

I borte änden av det egnahemsområde som växte upp i norra änden av Håverud under 1920-30-talen, ligger Krökersrud 1:58. Byggnaden ligger högt och trädgården är terrasserad upp från gatan. Runt huset ligger en trädgård med fruktträd och grusade gångar. Byggnaden är uppförd på 30-talet, då troligen med träfasad. Denna byttes senare mot vita sidiplattor. Villan är exteriört mycket välbevarad och har bland annat tidstypiska smidesräcken samt ett mindre skärmtak vid trappan till entrén.

Byggnadens kulturhistoriska värde motiveras av dess välbevarade exteriör och tidstypiska utformning. Den är en representant för en byggnadstyp som varit relativt vanlig. Dess välbevarade detaljer som räcken, fönsterindelning och –utformning har stora estetiska och byggnadshistoriska värden. Fasadbeklädnaden med sidiplattor speglar samhällsutvecklingen och de ideal som rådde på 40- och 50-talen.

Entrén med skärmtak och smidesräcke.

Funkisvillan med dess strama, stilrena fasad.

44. Funkisvilla, Krökersrud 1:123

I egnahemsområdet norr om bruket är de flesta byggnader relativt enhetligt utformade. Krökersrud 1:123 är ett av få exempel i området, och socknen i övrigt, på klassiskt funktionalistisk bebyggelse. Villan är troligen uppförd på 1930-talet och dess välbevarade exteriör, med enkla, strama linjer och ett minimum av utsmyckningar, speglar funktionalismens ideal. Byggnaders yttre skulle spegla deras inre och deras form underordna sig funktionen. Materialen skulle vara funktionella. Villan speglar detta genom sin enkla, vitmålade locklistpanel och strama fönster i liv med fasaden. Sockeln är putsad och över ytterdörren sitter ett enkelt skärmtak. Byggnaden är exteriört mycket välbevarad.

Villans kulturhistoriska värde motiveras av dess välbevarade exteriör och tidstypiska utformning, som tydligt speglar de ideal som rådde vid dess tillkomst. Byggnaden är också av en i socknen ovanlig typ, vilket gör den intressant som representant för en för trakten ovanlig byggnadsstil.

Radhusen med enkel, funktionell arkitektur.

45. Radhus, Krökersrud 1:135

Radhusen ligger nordost om bruket, i ett område med bebyggelse företrädesvis från mitten av 1900-talet och framåt. De uppfördes på 1950-talet som pensionärsbostäder och används i dag som sommarbostäder. De är uppförda i två längor, som ligger något förskjutna i förhållande till varandra. Detta går igen även i fasaderna, där varje hussektion är förskjuten i fasadlivet. Byggnaderna är omsorgsfullt utformade och har tidstypiska detaljer som fasader i räfflat tegel, assymetriska tak, lackade trädörrar med rombiska fönsterrutor samt smäckra smidesräcken. Entréerna är indragna under tak.

Byggnadernas kulturhistoriska värde motiveras av deras välbevarade exteriörer och tidstypiska karaktär. De genomarbetade detaljerna har ett estetiskt och arkitektoniskt värde. Byggnadernas ändrade användning, från pensionärs- till sommarbostäder, speglar samhällsutvecklingen.

Östebo

Östebohalvön ligger mellan sjön Spången och Östebosjön, mitt i socknen med anknötning till både Upperud och Håverud. Här finns bebyggelse från 1700-talet och framåt, som speglar samhällsutvecklingen under denna tid. Det äldsta skiktet av byggnader, som Smedberget och Norra Östebo, tillkom i slutet av 1700-talet. Boningshuset på Södra Östebo byggdes ca 1865. Under andra halvan av 1800-talet tillkom troligen också det torp på Östeboudden, som tidigare låg under Södra Östebo, och de torp som ligger i skogarna norr om halvön. Under 1920-30-talen, när bruken i Upperud och Håverud växte, byggdes ett antal egnahemsvillor runt Kullen i norra delen av halvön och en bit söderut. Därefter har en del sommarstugor tillkommit längs stränderna. Tidigare låg ett varv vid Varvsviken

Vid Kullen ligger fem egnahemsvillor i ett kuperat landskap, samman med en äldre Dalslandsstuga och ett par andra, äldre byggnader. Nedanför backen ligger Smedberget. Området är ett intressant exempel på bebyggelsekontinuitet och på typisk bebyggelse från olika tider. Bebyggelsen är omgiven av skog åt norr och väster, och av öppna marker åt sydost. Runt husen är det trädgårdar med fruktträd.

Överblick över Kullen med dess bebyggelse från olika tider.

Kulturhistorisk värdering

Östebo speglar på ett fint sätt socknens 1900-talshistoria, som med avstamp i det äldre jordbrukssamhället utvecklats till ett folkhem med egnahemsvillor och anställning på något av bruken. Bebyggelsen speglar samhällsutvecklingen.

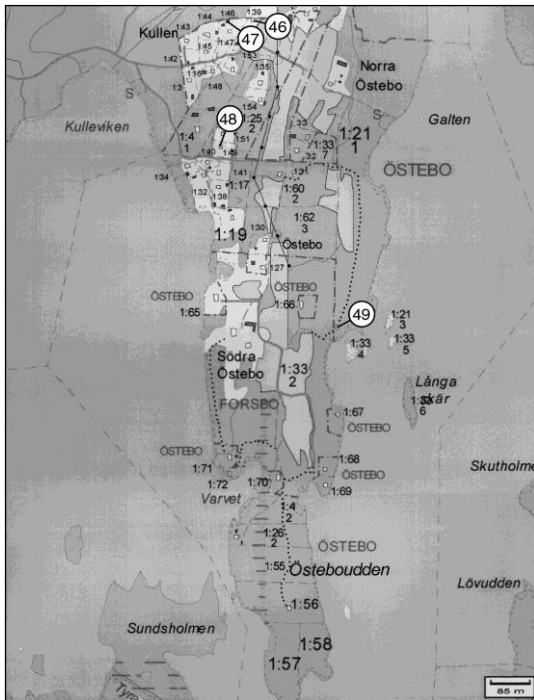

Smedberget sett från vägen.

46. Smedberget, Östebo 1:39

Smedberget ligger vid Kullen på Östebohalvön, i ett landskap med omväxlande skog och odlingsmark. Byggnaden uppfördes troligen i slutet av 1700-talet. Det är en välbevarad parstuga med inbyggd glasveranda, som ligger i öppen gräsmark. Byggnaden har i dag ingen egentlig trädgård. Fasaderna är klädda med vitmålad locklistpanel, taket är täckt med tegelpannor. Fönstren har enkla omfattningar. Byggnaden ligger ensam, utan ekonomibyggnader eller uthus.

Smedbergets kulturhistoriska värde motiveras dels av dess välbevarade exteriör, men byggnaden är också intressant som exempel på en byggnadstyp som var vanlig före Dalslandsstugans intåg. Smedberget är också en viktig del i helhetsmiljön på Östebo och spelar en viktig roll för förståelsen av bebyggelsens utveckling.

Karta över Östebo.

Villan med omgivande trädgård.

47. Egnahemsvilla, Östebo 1:46

Vid Kullen ligger denna välbevarade egnahemsvilla, byggd på 1930-talet. Byggnaden ligger högt, omgiven av en trädgård med fruktträd, buskar och rabatter. Villan har en karakteristisk egnahemsutformning med brutet tak, träpanel i ljus kulör, tegeltak med frontespis samt en liten veranda. Fönster och andra snickerier är omsorgsfullt och enkelt utformade.

Villan har ett kulturhistoriskt värde som representant för en byggnadskategori som är relativt vanlig. Dess omsorgsfullt utformade och välbevarade exteriör har arkitektoniskt värde och byggnaden har stort värde som del i helhetsmiljön på Östebo.

Villan med dess tidstypiska snickerier.

48. Egnahemsvilla, Östebo 1:49

Söder om Kullen ligger ett mindre område med egnahemsvillor, även de uppförda på 1920- och 30-talen. En av dessa villor är Östebo 1:49, som har en välbevarad karaktär och exteriör. Runt villan ligger en trädgård med fruktträd, rabatter och häckar. Byggnaden har en tidstypisk utformning med ljus träpanel, putsad grund och detaljer kring takfoten. Villan har också ett karakteristiskt tak med betongpannor med platt profil. Trapppräcken och fönster är omsorgsfullt utformade.

Byggnadens kulturhistoriska värde motiveras av dess välbevarade karaktär och exteriör, där även den tidstypiska trädgården är en viktig del. Den är också intressant som representant för en byggnadskategori som varit relativt vanlig. Byggnaden har också ett stort värde i sitt sammanhang, som del i helheten på Östebo.

49. Sommarstuga, Östebo 1:21

Sommarstugan ligger på östra sidan av Östebo, mot Östebosjön. Den ligger i skogen utan farbar väg och är väl inpassad i terrängen. Byggnaden är sannolikt uppförd 1940-60 med tidstypisk liggande, laserad panel. Mot ena gaveln finns en enkel tillbyggnad och vid entrén en mindre veranda. Avsaknaden av trädgård är typisk för tiden för dess tillkomst, då idealet var utevistelse i naturen. Här representeras ”trädgården” av en mindre rabatt vid ena gaveln.

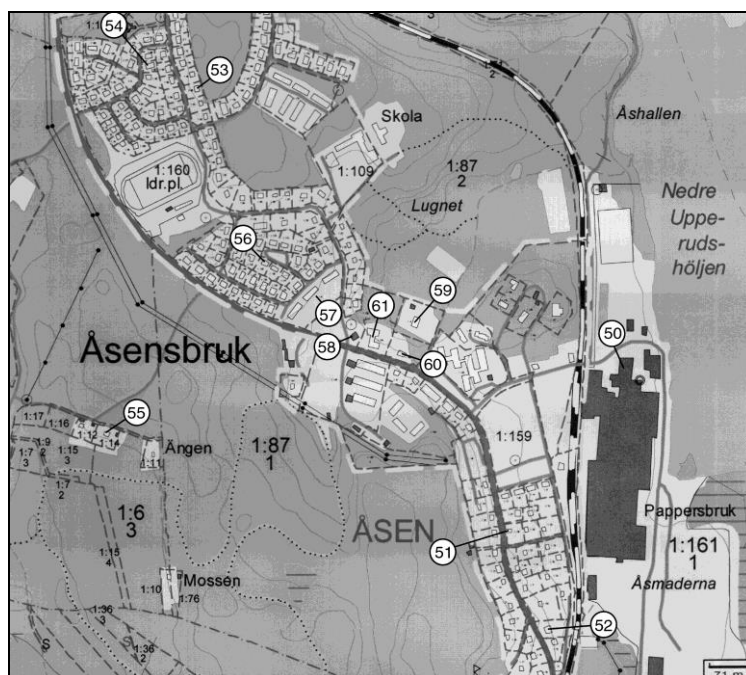
Stugan har ett kulturhistoriskt värde som del i helheten på Östebo. Den är också ett exempel på en välbevarad sommarstuga från tiden för semesterbegreppets framväxt, som visar på de ideal som då rådde med friluftsliv och enkla vanor under ledigheten. Dess välbevarade karaktär har också ett arkitektoniskt värde.

Åsensbruk

I början på 1900-talet var det ännu jordbruksmark i Åsen, som brukades av gården Åsen och torpet Åsmyren. 1907 började pappersfabriken byggas och året efter började verksamheten, driven av Pappersaktiebolaget Standard. Efter svårigheter såldes fabriken 1910 till Häfreströms aktiebolag, som ändrade fabriken namn till Åsens pappersbruk. Efter en modernisering och ombyggnad krävdes fler arbetare till bruket, och under 1910-talet var inflyttningen till Åsen stor. Fabriken moderniserades återigen och byggdes ut, och 1927 tillkom en sulfittfabrik. Från denna tid finns bland annat kokeribyggningen kvar.

Bebyggelsen

Bebyggelsen i Åsensbruk följer utvecklingen på bruket. Under 20-talet byggdes ett antal arbetarbostäder strax utanför fabriken. En- och tvåfamiljsvillor byggdes utanför dessa, företrädesvis åt söder. På 40-, 50- och 60-talen tillkom bebyggelsen norr om bruket, med tegelvillor, radhus och mindre villor i trä. Då byggdes också de längor med flerfamiljsbostäder som ligger på västra sidan om vägen. På 70-talet tillkom den sista årsringen, med större villor i nordost på höjden ovanför Upperrudshöljen. Här ligger också kedjehus i trä. 1973 revs arbetarbostäderna nära bruket till förmån för en stor parkeringsplats. I början på 2000-talet, efter den allmänna nedgången som också satt spår i efterfrågan på arbetskraft på bruket, revs ett mindre område med flerfamiljshus från 60-talet. Också i Bränna följde bebyggelsen utvecklingen på bruket. Där uppfördes på 30-talet ett antal egnahemsvillor med brutet tak. På 70- och 80-talen tillkom typhusvillor innanför dessa.

Kulturhistorisk värdering

Åsensbruk är en ung ort som speglar 1900-talet. Med avstamp i det äldre jordbrukssamhället utvecklades en modern tätort med egnahemsvillor, radhus, sportanläggningar och flerbostadshus. Bebyggelsen speglar samhällsutvecklingen. Också den bebyggelse som försvunnit är en del i detta, till exempel visar de rivningar som genomfördes på 70-talet och i början på 2000-talet vilka ideal som då rådde, och vilka behov som fanns – eller vilka som hade minskat.

Kokeribygnaden med anslutande byggnadskroppar.

50. Före detta kokeribygnaden, Häfreströms bruk, Åsen 1:161

Mitt i samhället, vid en vik av Upperudshöljen, ligger Häfreströms bruk. Bebyggelsen på bruket har genomgått stora förändringar under åren och dess äldsta bevarade delar är från 1920-talet. Delar av sulfidfabriken finns kvar relativt intakta, till exempel kokeribygnaden. Den är uppförd i tegel i en för tiden typisk stil, med enkla, omsorgsfullt genomarbetade detaljer. En hög del av byggnaden har stående fönsterband, medan de lägre delarna har småspröjsade fönster med engelskt röda bågar.

Byggnadens kulturhistoriska värde motiveras av dess omsorgsfullt utformade och relativt välbevarade exteriör, med exempelvis tympanonfält på gavlarna. Den är ett fint exempel på 20-talets industriarkitektur, som bidrar till bruksbebyggelsens läsbarhet och förståelsen av dess utveckling. Byggnaden har såväl arkitektoniska som socialhistoriska värden. Delar av bruket ingår i det område kring Dalslands kanal som är av riksintresse för kulturmiljövården.

Åsen 1:150 ligger precis vid vägen.

51. Åsen 1:150

Söder om bruket, längs stora vägen genom Åsensbruk, byggdes på 1920- och 30-talen ett villaområde med en- och tvåfamiljsvillor. Vid vägen ligger detta hus, som sannolikt är uppfört tidigare än så. Byggnaden är exteriört välbevarad med faluröd locklistpanel, vita fönsteromfattningar och skiffertak. En liten glasveranda har ett papptäckt sadeltak med brant takfall. Byggnaden omges av en trädgård med fruktträd och buskar.

Byggnadens kulturhistoriska värde motiveras av dess välbevarade exteriör och bibehållna karaktär. Den är också en av få kvarvarande delar från bebyggelsen före brukets tillkomst. Byggnaden har miljöskapande och socialhistoriskt värde.

Åsen 1:6 från vägen.

52. Tvåfamiljsvilla, Åsen 1:6

Söder om bruket, längs stora vägen genom Åsensbruk, byggdes på 1920- och 30-talen ett villaområde med en- och tvåfamiljsvillor. Vid vägen ligger denna tvåfamiljsvilla, som uppfördes 1926 av en byggmästare som själv skulle bo här. Byggnaden är exteriört mycket välbevarad, med originalfönster, -dörrar och omsorgsfullt utformade snickerier. Dess 1920-talskaraktär är i allt väsentligt oförändrad.

Byggnadens kulturhistoriska värde motiveras av dess välbevarade exteriör och bibehållna karaktär. Villans välgjorda och välbevarade snickerier, fönster och dörrar är fina exempel på den omsorg som vid dess tillkomsttid ofta lades ned på detaljer. Byggnaden har arkitektoniskt, byggnadshistoriskt och miljöskapande värde.

Den tidstypiska köksdörren med förstukvist.

Egnahemsvillan med dess tidstypiska detaljer.

53. Egnahemsvilla, Åsen 1:65

I villaområdet nordväst om bruket ligger ett antal mindre villor från mitten av 1900-talet och framåt. Denna villa uppfördes under 1940-talet och är exteriört mycket välbevarad. Detaljer som fönster, räcken, skärmtaket över entrén samt panelen är typiska för dess tillkomsttid. Villan är ett exempel på en byggnadstyp som varit vanlig i hela landet, men som i Skålleruds socken inte fått lika stort genomslag.

Byggnadens kulturhistoriska värde motiveras av dess välbevarade och tidstypiska exteriör. Den är en representant för en byggnadstyp som av någon anledning inte slog igenom helt i socknen, men som ofta brukar förknippas med folkhemsbygget och goda bostäder åt alla. Byggnaden har såväl arkitektoniskt som byggnadshistoriskt och socialhistoriskt värde.

Entrén med smidesräcke och pelare i tegel.

54. Villa, Åsen 1:92

I villaområdet nordväst om bruket ligger ett antal mindre villor från mitten av 1900-talet och framåt. Denna villa uppfördes i slutet på 1950-talet i en för tiden typisk stil med slätputsad fasad, smäckra smidesräcken och tegeldetaljer. Entrén är indragen från fasadlivet så att en veranda bildas under taket, som mot trädgården bärs upp av pelare i tegel. Verandan avslutas mot trädgården med ett smidesräcke. Byggnaden är exteriört mycket välbevarad.

Byggnadens kulturhistoriska värde motiveras av dess välbevarade exteriör och fint arbetade detaljer, som gör den till en god representant för sin byggnadskategori. Den representerar också ett skede i Åsensbruks bebyggelseutveckling. Byggnaden har ett arkitektoniskt, byggnadshistoriskt och socialhistoriskt värde.

Villan sedd från gatan.

Villan med dess entré.

55. Sundserud 1:14

En liten bit väster om Åsensbruk ligger ett mindre antal sommarstugor och före detta torp. Där ligger också denna villa, troligen uppförd som tjänstemannavilla, som byggdes 1951-52. Tomten friköptes från bruket. Villan är uppförd i en för tiden typisk stram stil, med ädelputs³, smidesräcken och fönster i liv med fasaden. Entrén pryds av likaledes putsade kolonner, som bär upp en balkong med finkorrugerad plåtfront och smidesöverliggare. Villan är exteriört mycket välbevarad med bland annat originalfönster och -dörrar. Den omges av en trädgård med fruktträd, buskar och rabatter.

Byggnadens kulturhistoriska värde motiveras av dess välbevarade exteriör och tidstypiska, ursprungliga karaktär. Den är också en god representant för sin byggnadstyp. Byggnaden har i och med sin omsorgsfulla utformning stora arkitektoniska värden.

³ Puts med glimmer i, ger vacker verkan i solsken.

Villan med dess tidstypiska fasad.

56. Villa, Åsen 1:125

I villaområdet nordväst om bruket ligger ett antal mindre villor från mitten av 1900-talet. Denna villa uppfördes i mitten på 1960-talet i tidstypisk stil med lätt assymetrisk fasad i gult tegel, smidesräcken och tak utdraget över entrén. På höger sida finns ett vidbyggt garage. Byggnaden är exteriört välbevarad och det gula teglets skiftningar skapar en livfull fasad med stark materialkänsla. Detaljerna är enkla men omsorgsfullt utformade. Villa omges av en trädgård med häckar och buskar.

Byggnadens kulturhistoriska värde motiveras av dess välbevarade exteriör och tidstypiska karaktär. Den är en god representant för sin byggnadstyp och representerar ett skede i Åsensbruks bebyggelseutveckling.

En av de tre radhuslängorna.

57. Åsen 1:110, tegelradhus i souterräng

I villaområdet nordväst om bruket ligger, förutom villor, även radhus. Dessa radhus ligger i en slänt och uppfördes med souterrängvåning ca 1968. De är exteriört mycket välbevarade, med tegelfasader i gult tegel, ytterdörrar i trä med glasrutor, smäckra fönsterbågar samt omsorgsfullt utformade smidesräcken. De flacka taken med neddragen takfot i plåt är typiska för tiden. Åt slutningsidan har övervåningarna balkonger.

Byggnadernas kulturhistoriska värde motiveras av deras välbevarade exteriör och tidstypiska karaktär. De är goda representanter för sin byggnadstyp och representerar ett skede i Åsensbruks bebyggelseutveckling.

Brandstationen med dess torktorn och olikstora portar.

58. Brandstationen, Åsen 1:130

Längs stora vägen, centralt belägen i Åsensbruk, ligger brandstationen. Den uppfördes troligen 1930-50 och är exteriört mycket välbevarad. Byggnaden har fasader putsade med ljusgul puts. Slangtornet är uppfört i trä och klätt med liggande panel. Det har fönster försedda med fönsterluckor. Fönstren på den putsade delen är äldre treluftsfönster med spröjs. Byggnaden har ett assymetiskt sadeltak och två portar för brandbilar, en äldre och mindre och en nyare och större.

Byggnadens kulturhistoriska värde motiveras av dess välbevarade exteriör och karaktär. Brandstationen är ett fint exempel på en nyttobyggnad från denna tid och visar genom sina dimensioner på de behov som fanns vid tillkomsten.

Gamla skolan.

59. Gamla skolan, Åsen 1:4

60. Före detta lärarbostaden, Åsen 1:180

61. Föreningshuset, Åsen 1:134

Mitt i Åsensbruk ligger den gamla skolan med tillhörande lärarbostad samt föreningshuset. Byggnaderna uppfördes under ledning av brukets disponent 1921-22 i en enhetlig, för tiden typisk träpanelarkitektur med säteritak och lätt klassicerande arkitekturdetaljer. Byggnaderna utgör ett mycket markant inslag i den omgivande miljön och avspeglar det sociala livet i brukssamhället i början av 1900-talet. Byggnaderna är exteriört relativt välbevarade, exempelvis har den före detta skolan kvar originalfönster och –dörrar med stora arkitektoniska och estetiska kvaliteter.

Byggnadernas kulturhistoriska värde motiveras av deras välbevarade, tidstypiska och enhetliga exteriörer, som bildar en helhet med stor betydelse för Åsensbruk såväl ur socialhistorisk som arkitektonisk synvinkel. Byggnadernas miljöskapande värden är mycket stora. Byggnaderna är dokument från en expansiv period i ortens historia.

Föreningshuset till vänster, den före detta lärarbostaden till höger.

Köpmannebro

Psalmboken sedd från sjösidan.

62. Psalmboken, Svankila 1:58

Vid kanalen i Köpmannebro, strax söder om den södra slussen, ligger Psalmboken. Den är omgiven av bebyggelse från olika perioder. Byggnaden är en enkelstuga från slutet på 1800-talet, som byggts till bakåt, ned mot vattnet. Tillbyggnaden, som närmast ursprungshuset är i ett plan, följer en stenknalle och växer i sluttningen till två plan. Byggnadskroppen är relativt lång och mycket smal, vilket ger ett säreget intryck från vattnet. Den nedre delen har använts som tvättstuga, den övre som bostad av det sjöfolk som bodde här.

Psalmbokens kulturhistoriska värde motiveras av dess ovanliga utformning och välbevarade exteriör. Dess dimensioner och särpräglade karaktär gör den till ett betydelsefullt inslag vid kanalen, där den har ett stort miljöskapande värde. Psalmboken ingår i det område kring Dalslands kanal som är av riksintresse för kulturmiljövården.

Byggnadens anslutning till berget.

Byggnadsvård

Knappt tio procent av byggnadsbeståndet i Sverige är uppfört före 1900. Många äldre hus är om- och tillbyggda till oigenkännlighet, vilket gör de välbevarade byggnader som återstår desto mer värdefulla. Vi har som fastighetsägare ansvar för att våra hus behandlas med kunskap och respekt, och en god början på detta är att följa byggnadsvårdsdevisen att göra så litet som möjligt och att vid förändringar utgå ifrån byggnaden och dess kvaliteter. Kunskap om det enskilda huset och om traktens byggnadstradition är en viktig grund för god byggnadsvård. För att få jämförelsematerial och en kunskapsöverblick kan man titta i de skrifter och byggnadsinventeringar som ofta finns på läns- eller regionmuseerna.

Grund och stomme

Äldre byggnader är ofta mycket solida. Timmerhus står, trots en enkel grundläggning, stadigt och är stabila konstruktioner som också är bra ur energisynpunkt trots att de inte är isolerade på samma sätt som dagens konstruktioner. En panelad, tät timmervägg är såväl värmelagrande som isolerande. Stomme och grund hör samman och sättningar i grunden fortplantar sig genom stommen. En stel betonggrund är inte nödvändigtvis bättre än en murad stenfoot, som har litet större rörelsemån.

Blir det sättningar i mark eller grund, märks de ofta i resten av huset. Lutande golv, skeva väggar och kärvande dörrar är vanliga i gamla hus, och är något man gör enklast i att vänja sig vid. I murade hus, eller vid särskilt svåra fall i trähus, kan det ibland vara nödvändigt med en grundförstärkning.

När vi sköter äldre hus måste vi utgå ifrån den teknik de byggdes med. De måste tillåtas röra sig. Vid en tilläggsisolering ut- eller invändigt riskerar man att huset skadas både estetiskt och tekniskt. Det är en god idé att lära sig hur huset är byggt innan man börjar åtgärda det.

Timmerfogning i logen på Stora Liane.

Smedja med kallmurad stengrund, Ale kommun.

Fasad

Fasadmaterialet betyder mycket för det intryck huset ger. Traditionellt har trä och med det sammanhörande tekniker som timring, skiftesverk och korsvirke använts av vanligt folk, medan sten varit förbehållet de välbärgade. Fasadmaterialets status har tydliggjorts bland annat genom att det periodvis varit vanligt att putsa träbyggnader, så att de skall se ut som byggnader av sten och därmed ge ett mer ståndsmässigt intryck. Vid upprustning av en byggnad är det viktigt att se efter exempelvis vilken typ av panel fasaden är klädd med – är panelen gjord av okantat virke är det lämpligt att fortsätta med sådan panel, för att bibehålla byggnadens karaktär. Okantad panel berättar om en resurshushållning som innebar att alla delar av virket togs tillvara. Är

panelen profilerad är det bra om det går att få tag på en panel med samma profil. Ofta kan mindre sågverk eller snickerier tillverka panel med specialbeställda profiler eller ovanliga mått. Det är värt besväret att leta!

Träpanel kan se ut på många olika sätt. Skarvning av profilerad locklistpanel till vänster. Till höger okantad lockpanel.

Tak och takmaterial

I Skålleruds socken dominerar tegel- eller skiffertak på boningshusen och på de viktiga magasinerna, medan ekonomibyggnaderna ofta tidigare haft halm- eller spåntak. Dessa tak är nu utan undantag omlagda till plåt eller tegel. Ett fåtal tak på exempelvis ladugårdar och svinhus har skiffer. Skiffertaken är en del i en lokal tradition som kan härledas till den stora förekomsten av skiffer och skifferbrott i trakten, och de är värda att värna om. Skiffer är både karaktärsskapande och hållbart. Också teglet har lång livslängd och åldras vackert, och ett tegeltak bör aldrig ersättas med tegelimiterande plåt eller betong. Bäst är att utgå från det befintliga takmaterialet och att undvika alla lockrop om ”underhållsfria tak” – sådana finns inte. Vid omläggning av tak på ekonomibyggnader bör äldre, underliggande tak sparas i så stor utsträckning som möjligt – de är en del av byggnadens historia och visar på traktens byggnadstradition vid tiden för deras tillkomst.

Huset till vänster har skiffertak av två olika typer. Även nocktäckningen är av skiffer. Till höger syns kanten på ett ladutak, där det äldre halmtaket är bevarat under teglet.

Fönster och ytterdörrar

Ett fönster är, förutom ljusinsläpp och vädringslucka, en av de viktigaste detaljerna på ett hus. Detta gäller även ytterdörren. Placering, proportioner och detaljutformning är mycket viktiga för det intryck huset ger och för dess karaktär. Dörrar och fönster hör till de arkitektoniska element man skall vara mest varsam med om man vill bevara en byggnad oförvanskad. Många gamla fönster är av mycket god kvalitet och kan ofta kompletteras och repareras. Till exempel behöver man inte byta hela bågen bara för

att nederdelen blivit dålig; det kan räcka med att byta det som är skadat. Är skadorna stora eller har fönstren redan bytts ut, kan nya tillverkas med originalen som förlaga. Det finns flera mindre snickerier som tillverkar nya fönster av god kvalitet, till en kostnad som inte överstiger den för fabriksstillverkade standardfönster. Se till att virkeskvaliteten och hopfogningen är samma som i originalet. Använd de äldre beslagen eller försök hitta nya eller begagnade av samma typ. Tänk också på att gammalt munblåst glas tillför atmosfär, stämning och ett vackert ljusspel, som ger ett helt annat intryck och en annan upplevelse än modernt planglas. Även dörrar kan lagas eller specialbeställas.

Överst till vänster ett äldre fönster med omsorgsfullt utformad omfattning. Överst till höger ljusspelet i gammalt fönsterglas. Nederst till vänster en enkel, men genomarbetad, sidodörr av. Lägg märke till omfattningarna! Nederst till höger en fint arbetad pardörr till en glasveranda.

Invändiga snickerier

Länge tillverkades alla snickerier för hand, av lokala hantverkare. De har förändrats över tid och en byggnad kan dateras med utgångspunkt i hur dörrar, dörrfoder, lås och annat utformats. Lokal tradition och social status kan också utläsas. Äldre snickerier kan liknas vid antikviteter och bör behandlas därefter, med omsorg och försiktighet. Liksom fönster och dörrar kan de lagas och repareras. Att de är slitna och har en del märken är bara ett tecken på tidens gång, och på att de sitter i ett äldre hus. Att byta ut dem mot nya minskar förståelsen av husets historia. Det är lätt att göra för mycket, och svårt att ångra sig om man redan slängt foder, dörrar eller beslag. Spara det gamla – du själv eller någon annan kan få stor nytta och glädje av det!

Golv, väggar och tak

Moderna material krockar lätt med de gamla i ett äldre hus. Lutande golv, skeva väggar och nedböjda tak är inte skadliga för byggnaden och är den del av det som ger intryck av ålder och äkthet. Om man kan tänka sig att leva med exempelvis ett lutande golv och ser det som en del av byggnadens historia, blir det också billigare att rusta upp ett gammalt hus. Utgå ifrån det befintliga golvet och fundera igenom om det gamla skurgolvet verkligen måste lackas. Ofta är det lika lättskött, och vackrare, med ett skurgolv som inte måste slipas om efter några år.

I många äldre hus lerklinades eller putsades väggarna invändigt, som underlag för tapet eller målning. Detta underlag går ofta bra att reparera. Vill man ändå klä väggarna med skivor är det viktigt att välja tunna sådana, som följer väggarnas ojämnheter. Då kan man också slippa lossa och flytta foder och socklar. Väggarna bär ofta spår efter ett otal omtapetseringar eller ommålningar. Ta vara på de äldre tapeterna och låt så mycket som möjligt sitta kvar – de är också en del av husets historia och kan vara till glädje för kommande generationer.

Äldre innertak var ofta målade direkt på bräderna eller pappspända. Taklisterna kunde vara enkla eller profilerade. Taket är en viktig del i ett rum, och stämningen förändras markant om man sätter in plattor eller ett undertak.

Målning ute och inne

Både färgtyp och färgsättning betyder mycket för det intryck ett hus ger, och är en viktig del av dess historia. Vid målningsarbeten på eller i ett äldre hus bör man utgå ifrån såväl de färgtyper som den färgsättning som hör ihop med huset och dess gestaltning. Vid utvändigt måleri är detta extra viktigt. En byggnad som målats med slamfärg eller linoljefärg bör målas om med samma typ av färg. De traditionella färgtyperna är både beprövade och billiga.

Rödfärg (slamfärg) är oöverträffad vad gäller pris, hållbarhet och egenskaper. Den är också mycket lätt att underhålla. Kalkfärg är enkelt och billigt att använda när man lärt sig principerna, och ger en vacker yta som åldras med behag. Linoljefärg är mycket bra vid målning av fönster och andra utsatta snickerier, eftersom oljan tränger in i och impregnerar träet. Vid invändigt måleri finns flera lämpliga färgtyper, till exempel limfärg, kalkfärg, linoljefärg och tempera. Dessa färgtyper är också arbetsmiljövänliga – limfärg och tempera innehåller inga lösningsmedel alls och linoljefärg kan användas med en mycket liten tillsats av terpentin eller liknande. Alla dessa färger finns att tillgå, även om det inte är dem färghandeln i första hand säljer. Man kan behöva stå på sig. Exempelvis limfärg går också utmärkt att blanda själv, med gott resultat. De olika färgtyperna går också att beställa från mindre tillverkare. Byggnadsvård Nääs, se nedan, kan bistå med aktuella telefonnummer och adresser till tillverkare och handlare. Läs mer i ”Byggnadsmåleri med traditionella färgtyper” från Riksantikvarieämbetet, se boktips nedan.

El, värme och vatten

De flesta hus har i dag el, värme och vatten. Om man har ett hus utan allt detta och planerar att installera det, kan det vara bra att i förväg noga tänka igenom hur ledningar och rör skall dras för att minimera ingreppen och få dragningarna så skonsamma och diskreta som möjligt. Behåll kaminer, kakelugnar och vedspisar – de är en del av husets historia och kan dessutom vara räddningen vid elavbrott. Vatten och avlopp bör installeras så att ledningarna är lätt åtkomliga för inspektion och installation. En läckande ledning kan orsaka mycket stora skador.

Trädgård och uthus

En byggnads omgivning är lika viktig som byggnaden själv. Olika typer av hus har haft olika inramning, från exempelvis slottens enorma trädgårdsanläggningar till en villa i staden eller ett torp på landet. Också det geografiska läget spelar stor roll – förutsättningarna ser olika ut på klippiga skärgårdsöar och i slättbygdernas jordbrukslandskap. Trädgården har utvecklats från att vara en plats för produktion av rotsaker, grönsaker, frukt och bär till att få mer betydelse som plats för rekreation och lek. Byggnadsbeståndet följer denna utveckling, från jordbrukets många uthus via egnahemsvillans bodlänga till dagens garage med förvaring av cyklar, utemöbler, pulkor och liknande. Såväl äldre grönstrukturer som uthus är värda varsamhet, eftersom de har stora värden för förståelsen av äldre tiders hushållning och villkor. Gamla knotiga fruktträd, äldre rabatter och uthus har också stora karaktärsskapande värden, som är svåra att ersätta med nytillverkade byggnader eller unga träd. Se till så att byggnadernas tak är täta. Förfallet går snabbt när fukten väl fått fäste. Det är också bra att regelbundet hålla efter växtligheten runt byggnaden, och att se till att syllan är i gott skick.

Större magasin till vänster, typisk bodlänga från tidigt 1900-tal till höger.

Boktips med mera

Byggnadsvård Nääs

Nääs slott

441 38 Floda

Tel: 0302-520 530

Hemsida: www.bvn.nu

Byggnadsvård Nääs startades 1990 och är ett informationscentrum för byggnadsvård som drivs av Regionmuseum Västra Götaland, Västra Götalandsregionen. Till dem kan du vända dig om du har frågor om traditionella metoder och material för vård av gamla och nya hus. På byggnadsvård Nääs finns hantverksregister med duktiga hantverkare, produktregister med byggnadsvårdsmaterial, bibliotek, föreläsningar, byggnadsvårdsutställning och butik. De bedriver rådgivning både per telefon och via e-post.

Boktips

Det finns en uppsjö av böcker att välja bland för den byggnadsvårdsintresserade. Här är tips på ett litet urval:

"Så renoveras torp och gårdar", av Ove Hidemark m.fl. Mycket bra grundbok för byggnadsvårdsintresserade! Vackra bilder och handfasta tips, bland annat recept på färg.

"Byggnadsvård i praktiken Utvändig renovering", Gudmundsson, Göran och Wennberg, Peter. Del III i en serie om fyra, utgiven av Byggförlaget och Gysinge centrum för byggnadsvård. De övriga delarna handlar om flyttning av gamla hus, värmen i gamla hus samt invändig renovering.

"Hantverket i gamla hus", Byggförlaget i samarbete med Svenska byggnadsvårdsföreningen. Informativa kapitel om olika typer av hantverk, till exempel knuttimring, snickeri, måleri och plåtslageri.

"Byggnadsmåleri med traditionella färgtyper", Riksantikvarieämbetet. Bra genomgång av de traditionella färgtyperna och deras användningsområden. Skriften innehåller även recept och tips på hur man går till väga vid målningen. Den kan beställas från Riksantikvarieämbetet, tel. 08-51 91 80 00 eller www.raa.se

Byggnadsvårdsbidrag

Länsstyrelsen kan i vissa fall lämna bidrag till vård av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. En förutsättning är att byggnaden har ett dokumenterat högt kulturhistoriskt värde och/eller att den ligger i en kulturhistoriskt värdefull miljö. Byggnader som är flyttade kan inte få bidrag. Bidraget ges vanligen inte till normalt underhåll, utan är till för att täcka de antikvariska överkostnaderna - det vill säga mellanskillnaden mellan normalt underhåll och en antikvarisk upprustning. Hus som är byggnadsminnen eller ingår i ett område som är av riksintresse för kulturmiljövården kan få bidrag för upp till 90% av överkostnaderna. Övrig bebyggelse kan få bidrag för upp till 50%. Om det finns särskilda skäl kan Riksantikvarieämbetet medge att större bidrag lämnas.

Material och teknik skall anpassas till det aktuella husets stil och värde. Åtgärderna kan vara av olika slag, till exempel grundförstärkning, varsam upprustning av fasader, stomme och tak eller invändiga konserveringsarbeten. Vid arbetena skall stor hänsyn tas till husets ursprung, karaktär och kulturvärde. Ingreppen skall begränsas så mycket som möjligt. Eventuella nya delar skall ha samma kvalitet, utformning och ytbehandling som originalet, vilket gör att till exempel fabrikslackerad plåt eller tryckimpregnerat trä inte får användas. Arbetet skall också planeras så att traditionella material kan användas. Tag i god tid kontakt med museets antikvarier för att diskutera lämpliga material och tekniska lösningar.

Ansökningsblanketter kan laddas hem från Länsstyrelsens hemsida, www.o.lst.se. Den kan också beställas från museernas kulturmiljöavdelningar eller Länsstyrelsens kulturmiljöenhet.

Regionmuseum Västra Götaland

Box 38

462 21 Vänersborg

Tel.: 0521-26 41 00

Länsstyrelsen Västra Götalands län

Tel.: 60 50 00, riktnummer 031, 0501, 0521

Lagar till skydd för kulturmiljön

Plan- och bygglagen

3 kap. Krav på byggnader m.m.

Byggnader

1 § Byggnader skall placeras och utformas på ett sätt som är lämpligt med hänsyn till stads- eller landskapsbilden och till natur- och kulturvärdena på platsen. Byggnader skall ha en yttre form och färg som är estetiskt tilltalande, lämplig för byggnaderna som sådana och som ger en god helhetsverkan. Lag (1998:805).

10 § Ändringar av en byggnad skall utföras varsamt så att byggnadens karaktärsdrag beaktas och dess byggnadstekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden tas till vara. Lag (1998:805).

11 § I fråga om byggnadsåtgärder som får vidtas utan byggnämnan skall 1, 2 och 10 §§ tillämpas i den utsträckning som kan krävas med hänsyn till åtgärdens art och omfattning. Lag (1994:852).

12 § Byggnader, som är särskilt värdefulla från historisk, kultur- historisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt eller som ingår i ett bebyggelseområde av denna karaktär, får inte förvanskas.

13 § Byggnaders yttre skall hållas i värdat skick. Underhållet skall anpassas till byggnadens värde från historisk, kulturhistorisk, miljömässig och konstnärlig synpunkt samt till omgivningens karaktär.

Byggnader som avses i 12 § skall underhållas så att deras särart bevaras. Lag (1994:852).

Kulturminneslagen, lag (1988:950) om kulturminnen m. m.

1 kap. Inledande bestämmelser

1 § Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö.

Ansvaret för detta delas av alla. Såväl enskilda som myndigheter skall visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön. Den som planerar eller utför ett arbete skall se till att skador på kulturmiljön såvitt möjligt undviks eller begränsas.

2 kap. Fornminnen

Fasta fornlämningar och fornfynd

1 § Fasta fornlämningar är skyddade enligt denna lag.

Fasta fornlämningar är följande lämningar efter människors verksamhet under forna tider, som har tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergivna:

1. gravar, gravbyggnader och gravfält samt kyrkogårdar och andra begravningsplatser,

2. resta stenar samt stenar och bergytor med inskrifter, symboler, märken och bilder samt andra ristningar eller målningar,
3. kors och minnesvårdar,
4. samlingsplatser för rättskipning, kult, handel och andra allmänna ändamål,
5. lämningar av bostäder, boplatser och arbetsplatser samt kulturlager som uppkommit vid bruket av sådana bostäder eller platser, liksom lämningar efter arbetsliv och näringsfång,
6. ruiner av borgar, slott, kloster, kyrkobyggnader och försvarsanläggningar samt av andra märkliga byggnader och byggnadsverk,
7. färdvägar och broar, hamnanläggningar, vårdkasar, vägmärken, sjömärken och likartade anläggningar för samfärdsel samt gränsmärken och labyrinter,
8. skeppsvrak, om minst etthundra år kan antas ha gått sedan skeppet blev vrak.

Fasta fornlämningar är också naturbildningar till vilka ålderdomliga bruk, sägner eller märkliga historiska minnen är knutna liksom lämningar efter äldre folklig kult.

2 § Till en fast fornlämning hör ett så stort område på marken eller på sjöbotten som behövs för att bevara fornlämningen och ge den ett tillräckligt utrymme med hänsyn till dess art och betydelse. Detta område benämns fornlämningsområde.

Ingrepp i fast fornlämning

10 § Den som avser att uppföra en byggnad eller en anläggning eller genomföra ett annat arbetsföretag bör i god tid ta reda på om någon fast fornlämning kan beröras av företaget och i så fall snarast samråda med länsstyrelsen.

Om en fornlämning påträffas under grävning eller annat arbete, skall arbetet omedelbart avbrytas till den del fornlämningen berörs. Den som leder arbetet skall omedelbart anmäla förhållandet hos länsstyrelsen.

12 § Den som vill rubba, ändra eller ta bort en fast fornlämning skall ansöka om tillstånd hos länsstyrelsen.

3 kap. Byggnadsminnen

1 § En byggnad som är synnerligen märklig genom sitt kulturhistoriska värde eller som ingår i ett kulturhistoriskt synnerligen märkligt bebyggelseområde får förklaras för byggnadsminne av länsstyrelsen. Bestämmelserna om byggnadsminnen enligt detta kapitel får också tillämpas på park, trädgård eller annan anläggning av kulturhistoriskt värde.

...

Bestämmelserna i detta kapitel gäller inte en byggnad som är fast fornlämning eller kyrkobyggnad enligt denna lag.

Miljöbalken

7 kap. Skydd av områden

Allemansrätt m.m.

Biotopskyddsområde

11 § Mindre mark- eller vattenområden som utgör livsmiljö för hotade djur- eller växtarter eller som annars är särskilt skyddsvärda får av regeringen eller den myndighet som regeringen bestämmer förklaras som biotopskyddsområde. Sådana förklaringar får avse enskilda områden eller samtliga områden av ett visst slag inom landet eller del av landet.

Inom biotopskyddsområde får inte bedrivas verksamhet eller vidtas åtgärder som kan skada naturmiljön. Om regeringen förordnar att samtliga områden av visst slag skall vara biotopskyddsområden, får den i samband med beslutet meddela föreskrifter om att dispens kan medges för sådan verksamhet eller sådana åtgärder. Dispens får endast medges om det finns särskilda skäl.

Regeringen eller den myndighet som regeringen bestämmer får vidta de åtgärder som behövs för att värda biotopskyddsområde. Innan det vidtas någon åtgärd skall den som äger eller har särskild rätt till området underrättas särskilt.

Ett beslut om biotopskyddsområde skall gälla omedelbart även om det överklagas.

Kommentar:

Generellt biotopskydd omfattar alléer med lövträd, källor, odlingsrösen, pilevallar, småvatten/våtmarker, stenmurar, åkerholmar och öppna diken. Vid åtgärder som berör biotoper av dessa slag måste dispens sökas från Länsstyrelsen. Ett antal andra biotoper, som brukningsvägar, hamlade träd, hävdträd, ängar och solitärträd omfattas av hänsynsregler, som innebär att de inte får skadas eller tas bort. Om särskilda skäl finnes kan Länsstyrelsen medge undantag från detta.

Källor och litteratur

Tryckta källor

Skållerud. En bok om Skålleruds socken i Dalsland. Vänersborg 1973.

Widmark, Dag. *Industrilandskapet Dalsland i historisk belysning.* Vänersborg 1997.

Widmark, Dag. *Dalslands industrier från 1600-tal till sekelskiftet 2000.* Kristianstad 1999.

Älvsborgs länsmuseum. *Kulturbistorisk områdesanalys Melleruds kommun Inom områdesplan för Dalslands kanal.* Vänersborg 1980.

Elfsborgs läns allehanda 8/5 1973

Otryckta källor

Skållerudsfilmen, sammanställd av Skålleruds hembygdsförening 19XX.

Axelsson, Dennis m.fl.. *Nol i stuga i Anolfsbyn.* Institutionen för miljövetenskap och kulturvård, avd. för kulturvård, Göteborgs universitet. Göteborg 2002.

Lantmäteriets kartarkiv på internet, www.lantmateriet.se

Riksantikvarieämbetets byggnadsregister, avdelningen kyrkor, www.raa.se

Antikvariska kontrollrapporter från Regionmuseets arkiv i Vänersborg:

- Nol i stuga
- Före detta lärarbostaden i Åsensbruk
- Svankila
- Stora Liane